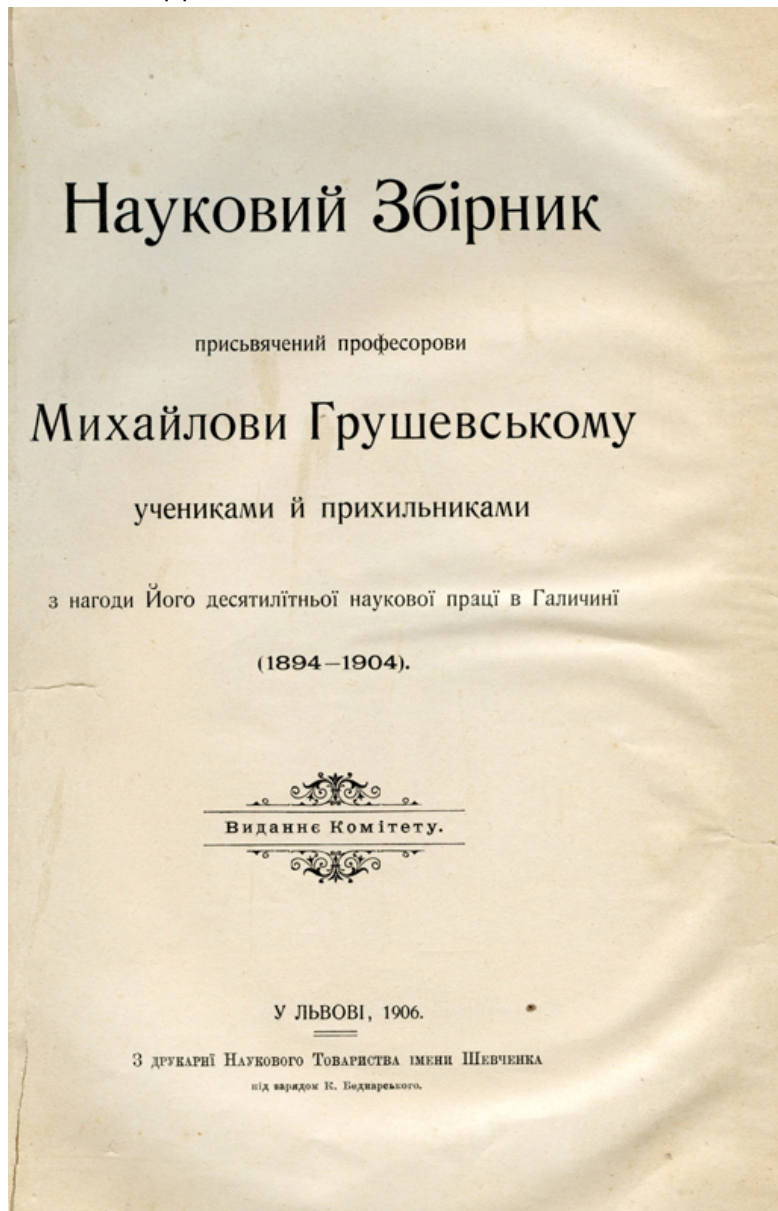

НЕЗДІЙСНЕНИЙ ПРОЕКТ ЗБІРНИКА ПАМ'ЯТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Вшанування творчої, науково-організаційної та суспільно-політичної діяльності М.Грушевського розпочалося ще за життя вченого й має свої традиції, які закарбувалися у низці збірників та інших ювілейних виданнях.

Першу таку акцію на відзначення 10-ліття наукової праці М.Грушевського в Галичині, яке припадало на 1904 р., відстрочила підготовка «збірної книжки статей з поля історії, літератури,

етнографії і т. д.». Книжка, зініційована учнями вченого, побачила світ на початку 1906 р. під назвою «Науковий Збірник присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904)» (Львів, 1906).

У передмові до видання, підготовленій Іваном Франком [1], наголошувалося: «[...] минуло 10 літ, як в австрійську Україну прийшов він, майже не знаний тут молодий чоловік, щоби займати урядове становище професора всесвітньої історії з українською викладовою мовою на Львівському університеті, й одночасно з тим розпочався тут, за його ініціативою, живий, не знаний доси в Галичині науковий рух» [2].

До виходу збірника було призначене урочисте зібрання, яке відбулося в неділю, 25 (12) лютого 1906 р. в готелі Л.Штадтмілера (вул. Краківська, 9). Привітати голову НТШ зібралося приблизно 50 осіб: учні та шанувальники зі Львова й провінції. Іван Франко виголосив вітальну промову, яка зворушила «ювілята до сліз». Від імені колишніх слухачів виступив професор з Перемишля Денис Коренець, вклоняючись професорові «не лиш як науковому провідникови академічної молодіжі, але й як єї найщирішому приятелеви і опікунови». Після зачитаних телеграм з Галичини, Буковини, Великої України, з Праги та Відня Михайло Грушевський подякував всім за високу честь з надією й надалі присвятити себе улюбленій праці [3]. На другий день урочистостей, 26 (13) лютого 1906 р., вчений занотував у щоденнику: «Вчора, йдучи з комерса, мав я прикре почуте – свято скінчилося, й знову наступають безпросвітні будні. Але властиво я ліпше себе чую в будні, як в свято» [4].

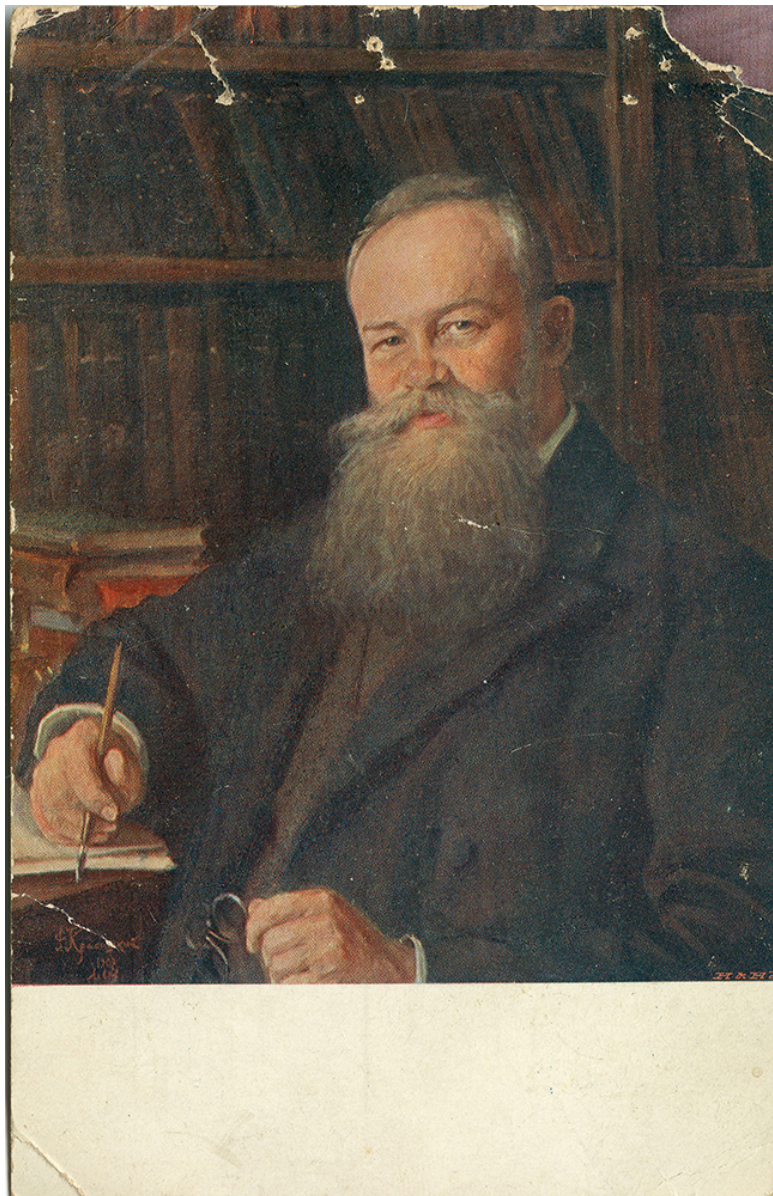
↗ Михайло Грушевський Фотографія Е. Trzemeski (Е. Тшемескі). Львів. [8 січня (за ст. ст.) 1904 р.]

Вручаючи розкішно оправлений примірник «Наукового збірника», який ювіляр сприйняв за «велику честь і утіху», І.Франко побажав М.Грушевському дожити наступного славного ювілею, коли весь український народ зможе гідно і прилюдно віддати честь його заслугам. Від імені колишніх слухачів виступив професор з Перемишля Денис Коренець, дякуючи професорові «не лиш яко науковому провідникови академічної молодіжі, але й яко єї найщирішому приятелеви і опікунови»[\[5\]](#).

Наступний ювілей, присвячений 10-літтю перебування М.Грушевського на чолі Наукового товариства імені Шевченка, заклав іншу традицію ювілейного вшанування вченого. На Загальних зборах Товариства, які відбулися відбулися 30 (17) травня 1907 р., Михайло Зубрицький вніс пропозицію «з огляду на десятилітню, повну пожертвованя працю для Товариства його

дотеперішного голови, проф. Мих[айла] Грушевського, пошанувати її тим, що Виділ замовить у котрогось артиста портрет голови і примістить його в сали засідань. Внесене прийнято односторонньо без дискусії» [6]. Замовлення отримав київський маляр Фотій Красицький, який невдовзі прибув до Львова. 16 (3) червня розпочалися сеанси, які тягнулися зо два тижні, забирали у вченого багато часу та докучали. «Портретованне нарешті скінчено, портрет нічого, але доїв міні дуже», – підсумував за два тижні М.Грушевський [7]. На жаль, цей ювілейний портрет втрачений під час сумнозвісної акції «Спецфонд» 1952 р. [8]

↗ Михайло Грушевський Листівка з репродукцією портрета роботи художника Фотія Красицького 1907 р. [К.]: Видавництво [Ф. Красицького] «Квітка», [1908 р.]

Ще раніше, в березні 1907 р., розпочав скульптурний портрет голови НТШ Михайло Парашук, робота над яким тривала до липня. Товариство ухвалило цей бюст закупити, «виляти в бронзі і поставити в залі засідань аби причинитися тим до звеличення 10-

літної наукової діяльності голови в Галичині, обходженої минулого року»[\[9\]](#). Бюст був закуплений, але відомостей про відлиття його в бронзі не виявлено.

♣ Скульптурний портрет Михайла Грушевського Скульптор Михайло Парашук
Світлина Л. Янушевича. 1920-1930-ті рр.

1910 р. українська громадськість виступила з ініціативою святкування 25-ліття літературної творчості М.Грушевського. За відлік ювілею був взятий перший надрукований твір вченого. Це було оповідання «Бех-Аль-Джугур», написане в гімназійні роки й опубліковане у львівській газеті «Діло» (1885, чч. 66–68). Вже з цього першого твору «незвичайний талант» був помічений і поцінований, зокрема, І.Франком. Пригадавши цю дату, 27 (14) червня 1910 р. М.Грушевський занотував у щоденнику: «Був день 25[-річчя] моєї першої повістки. Пришло багато телеграм»[\[10\]](#).

Львівські учні історика М.Залізняка, І.Кревецький, І.Крип'якевич та М.Федюшка (Євшан) закликали відзначити «момент важний в

житю не лише самого Ювілята, а й цілого українського громадянства» [11]. Відгукнулося львівське «Діло», київські «Рада» та «Село» вшанували цю дату статтями з портретами вченого: «До ювілею проф. М.С.Грушевського» (Рада. – 1910. – № 134. – 15 юня (28 червня). – С.1); «Михайло Грушевський (3 нагоди 25-ліття його письменницької, наукової і громадської діяльності» (Село. – 1910. – № 24. – 17 червня. – С. 2–4).

ЯТРИЙ.

(При замовленні привалять стару адресу.)

До ювілею проф. М. С. Грушевського.

На сумному фоні сучасного українського життя свято 25-літньої науково-літературної діяльності проф. М. С. Грушевського являється світлим і відрадным моментом. І як сама поява такої невичайної людини, як наш славний ювіляр, незалежно од ваги його діяльності, серед похилої української нації є многаздким і високоградним свідомством невмиручости творчого духа нації, подібно до того й день ювілею його діяльності повинен настрити нас радісно серед теперішньої стійкої хвиля, повинен прагнати нам, що не пропала справа національного відродження українського народу, коли на чолі його стоять такі могутні й сильні духом люди.

Двадцять п'ять років діяльності Грушевського утворили справжню епоху в історії нашого руху, зв'язавши найміцнішим зв'язком живої активної культурної роботи обидві частини української землі, поклавши міцні підвалини цій роботі у Галичині і в нас на Україні, назнаменувавши ясно перек культуринім світом наші національно-громадські стремління в світлі науки і вічних ідей вселюдського поступу. Коли на долю великого й майже одногодочного попередника нашого ювіляра, незабутнього апостола правди і науки — Драгоманова випало адебільшого тільки проповідувати загальнолюдські ідеали на українському ґрунті, орочи той ґрунт самотужки, то Грушевському судилося не тільки проповідувати, але й реалізувати ті ідеї, перетворити в широке громадське діло, поставити духовні заобутки, якими кождо годуватиметься наступні покоління.

Для такого масштабу як Грушевський служив би окрасою кождої культурної нації, і як би йому довелося працювати серед иншого, щасливішого історичного долею народу, він

погрози, ні гадувлявий сміх, ні розпачливі крики старої матері — ніщо нас не утримало. Ми плавемо, ми досягнемо рідних берегів! Хай день і сонце на чужій чужині, хай тисючі бласкучих імен, рідних нам по крові братів, цагуть в візку їхньої культури, — вони нас не переконають, — вони не нас!

В темній темряві на далекому обрії світлять нам свої зорі. Хай розвітають нас, хай розсвітяться хмара; вони бласкучуть ясніше і чужі сонця потонуть, потонуть в їхньому сяєві.

0.

ними достатками й місяця тут не прожили б. Тисючі людей переселились в тайгу й пропадають в голоду; пообдирались — страшно й галузю; стогини вищево без ліку. Як по приїхали в Камішовку, то ходимо кожний день, шукаючи инших учасників з нашої ходби пуття мало. Зо до чого поїхали до Томська, прохати начальства краших учасників, бласкуче до старожилів, та мубуть темничого а того не буда. Кождий день вертаються переселенці додому, що має ще авідки. Багато їде на узаски, щоб померти там в голоду, аби не вертатись додому, бо ганьба. Що ми тут бачимо і терпим — можна б написати цілу біблію (визраз в оригіналу). Н теж поїхав в иншими до Томська, але кажуть, що їх арештували за „супротивленіє“ начальству; не хваляло в них грошей на білети й думали силкою проїхати у вагоні. Все погано. Плачуть, аж до ваги пуття. Ні в яким разі жити в тайзі не можна, а вони (ходоки) пройшлися шляхом, подивились адалеку на діє й зачепили на погибель народоді. Брати мої рідні! Хоч ви й не раді, може будете, а в такі вертаюсь додому. Поїдуть і всі інші, але поки ще совости не вистарчає. Буду жити не жшеко правед; що маю — не набуду, але все такі краше жити у Н і в алядках, ніж тут у розкошах“.

Коли б у коновода той нещасний мандририк селом до метрів сибірських — Виталий було хоч кринична того, що авється сумлінням, повинен би він зрештою зрештис губити нещасних людей. Але його те не обходить, хоча в „лазрів“ його двором льотяться кривіні селянські сльози. Попишав на переселенці до Сібіру, він назвав за Казуху. Ось де „земля до гольді і божьоу благодать“ авніавов Виталий! Може маювие громадство й не знало доці, що в Казуді й клімат чудовий, і ліса й землі „до сталой мамі“, й родить вона добре; а дешавана ж яка, Господи, Твоя

Проф. М. С. Грушевський
(до 25-ти літнього ювілею).

Видування переселенців.

Язесь в „Раді“ л. Денноєво пивав про переселенців й союзників. З того часу, як ті переселенці виїхали на нові ґнізда, минуло бласкуче двох а

на дру-
му
У ГАЗЕТУ
А,
незалежно
програми
ет.
ЧНО-ПОСТУПОВИЙ.
життя провінції.
літератур. і науков. сфера.
ніні Духи, в Дерзавній
орочи, у Львові, в Бердичіві
лік борючому.
в цілому піє і не-
краснопорочну по-
ІО „Гармоніко-
ла, Степанів.
расторопили Ака-
ПЕЧАТИ СЛОВА
цата Словесні „Гармоніко-
ла“, вказаний у Львові в
с, в 4-х вказаних томах,
кни (сповідає огордан
прова).

1	2	3	4	5
3	2	1	ж.	
1.75	1.25	65		

арь. 25 коп.

лоту), на 1/2 року —
міс — 1 руб.
кита, то платати за та-
квими в Росії.

У редакційній статті газети «Рада», зокрема, наголошувалося: «На сумному фоні сучасного українського життя свято 25-літньої науково-літературної діяльності проф. М.С.Грушевського являється світлим і відрадным моментом. [...] Двадцять п'ять років діяльності Грушевського утворили справжню епоху в історії нашого руху, зв'язавши найміцнішим зв'язком живої активної культурної роботи обидві частини української землі, поклавши міцні підвалини цій роботі у Галичині і в нас на Україні, назнаменувавши ясно перед культурним світом наші національно-громадські стремління в світлі науки і вічних ідей вселюдського поступу» [12].

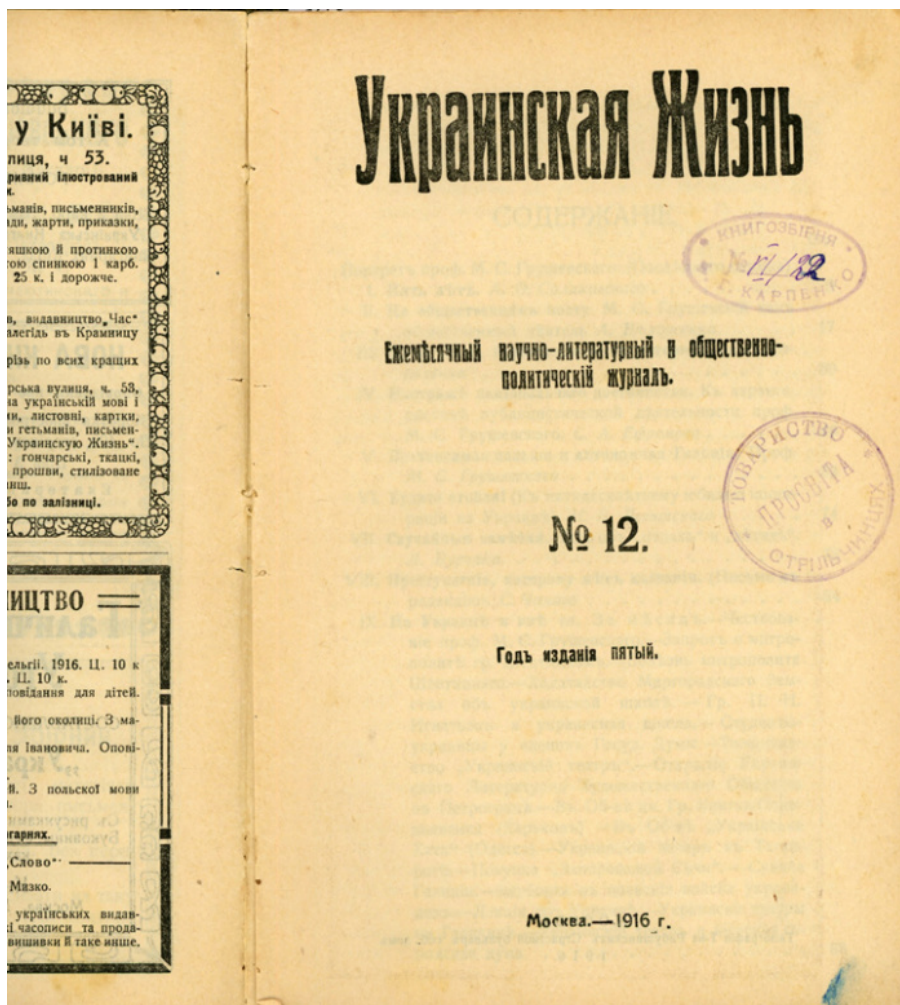
Видатний історик, археолог, культурно-громадський діч Поділля, протоієрей Юхим Сіцінський у своєму привітанні зауважив: «Це моє привітання най буде як відгук, як луна серед гучних оплесків всьої України, але я душою єднаюсь з тим гуком, що пролунав від Карпат аж до Кавказа. [...] Я завше дивуюсь, коли у Вас стає часу й енергії стільки робити й писати. [...] І от, коли пригадую, як Ви працюєте, коли читаю, як Ви з'являєтесь то у Львові, то в Києві,

коли бачу, що з-під Вашого пера виходять і великі книги, і статті по часописах, ба навіть статті в газетах раз у раз, то не можу не дивуватись і тільки дякую Богу, що Він Вас післав в такий час, коли саме треба такого чоловіка»[13].

Але гучних урочистостей не відбулося. 1 липня (за н. ст.) 1910 р. внаслідок польсько-українського протистояння у Львівському університеті загинув студент Адам Коцко. Професор Грушевський, який одним із перших кинув клич «Добиваймося свого університету!», дуже болісно пережив цю втрату.

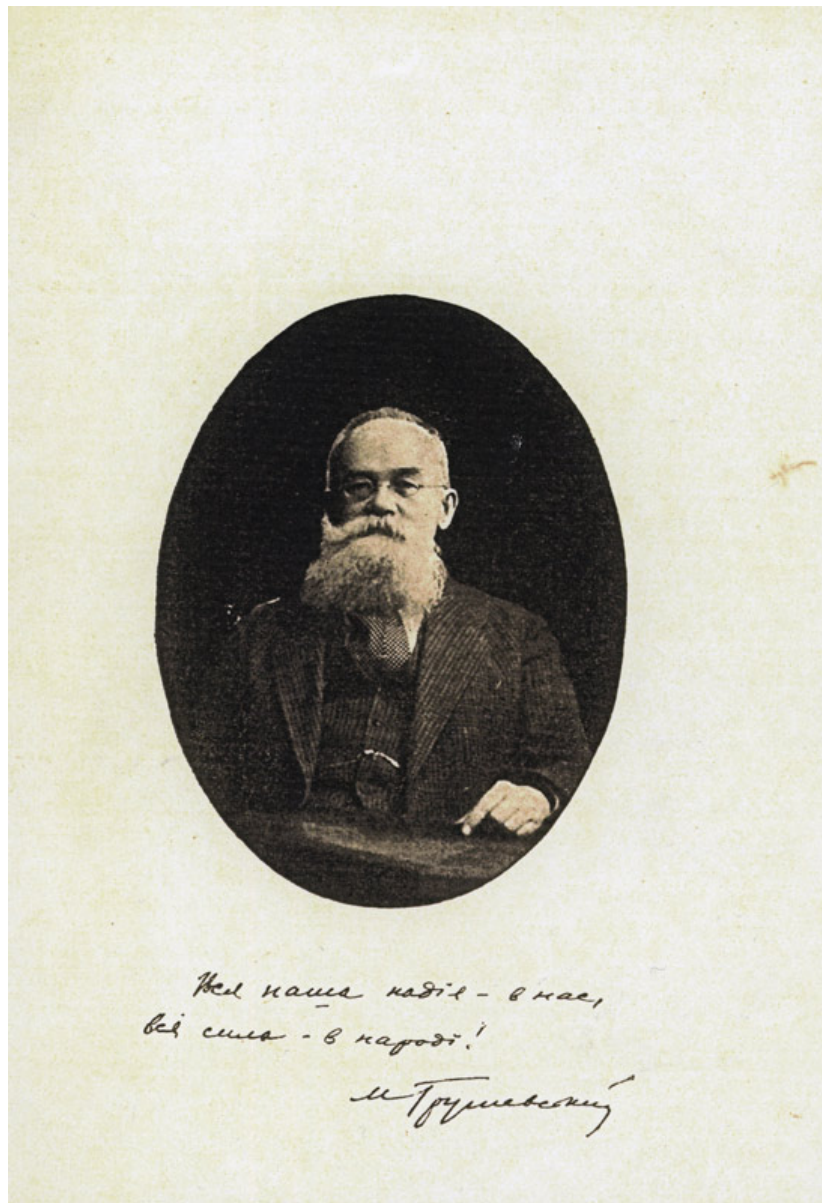
Проте українські громади в різних містах вшановували лідера українського руху, надходили привітання, рясніли замітками газети. 16 грудня (за ст. ст.) 1910 р. вшановували ювіляра в Українському клубі в Києві, куди він прибув напередодні.

СОДЕРЖАНІЕ.		Стр.
Портретъ проф. М. С. Грушевскаго. (Послѣдняго снимка).		
I. Пять лѣтъ. А. Ѳ. Саликовскаго		9
II. На общественномъ посту. М. С. Грушевскій какъ общественный дѣятель А. Бьлоусенка.		17
III. Проф. М. С. Грушевскій какъ историкъ. Н. П. Василенка		30
IV. На стражѣ національнаго достоинства. Къ характеристикѣ публицистической дѣятельности проф. М. С. Грушевскаго. С. А. Ефремова		46
V. Независимая поляна и автономная Галиція. Проф. М. С. Грушевскаго		63
VI. Будьте стойки! (Къ пятидесялѣтнему юбилею кооперации на Украинѣ). Н. В. Левитскаго		74
VII. Случайныя замѣтки. Еще объ „отцахъ“ и „дѣтяхъ“. Л. Бурчака.		78
VIII. Преступленіе, которому нѣтъ названія. (Письмо въ редакцію). С. Чалаго		84
IX. На Украинѣ и внѣ ея. За мѣсяць.—Чествованіе проф. М. С. Грушевскаго.—Запросъ о митрополитѣ гр. Шептицкомъ.—Болѣзнь митрополита Шептицкаго.—Ходатайство Миргородскаго Земства объ украинской школѣ.—Гр. П. Н. Игнатъевъ и украинская школа.—Студенты-украинцы у членовъ Госуд. Думы.—Товарищество „Украинскій театръ“.—Открытіе Украинскаго Литературно-Художественнаго Общества въ Петроградѣ—Въ Об-вѣ им. Гр. Квитки-Основьяненка (Харьковъ)—Въ Об-вѣ „Українська Хата“ (Одесса).—Украинскій вечеръ въ Таганрогѣ.—Покупка „Запорожской Сѣчи“.—Судьба Галиціи.—Вербовка въ польскія войска украинцевъ.—Лекціи объ Украинѣ.—Украинскіе театры въ Галичинѣ.—Украинскій театръ и кievская городская дума.		88

Наступну знаменну дату – 50-ліття від дня народження – М.Грушевський зустрів на засланні у Москві. Відомі діячі українського руху підготували до цього ювілею спеціальний випуск єдиного українознавчого часопису, який виходив в умовах Першої світової війни – журналу «Украинская жизнь» (№ 12, 1916). До спецвипуску подали свої статті про Грушевського як історика, суспільно-політичного діяча та публіциста М.Василенко, О.Білоусенко (О. Лотоцький) та С.Єфремов.

Як і попередні видання, це число містило портрет ювіляра з його лаконічним підписом: «Вся наша надія в нас, вся сила – в народі». Не забарилися відзначити славний ювілей свого вчителя, який «беріг своїх учеників, як орел орлят», й львівські вихованці професора Грушевського. Вони підготували окреме число «Вістника Союзу визволення України» (Відень, 1919. – Ч. 67.– Грудень), яке наповнили праці В.Дорошенка, М.Кордуби та ін., унікальні світлини.

До 25-ої річниці наукової діяльності М.Грушевського в Галичині (1919) вийшов окремий том (СХХХІІІ) «Записок Наукового товариства імені Шевченка» з посвятою «М[ихайлові] Грушевському в двадцятипятилітте наукової й культурної діяльності для Галицької України», який містив наукові студії учнів М.Грушевського та відкривався статтею В.Герасимчука «Михайло Грушевський як історіограф України». Як і попередній науковий збірник, том затримався, тепер вже через воєнні лихоліття, і вийшов у 1922 р.

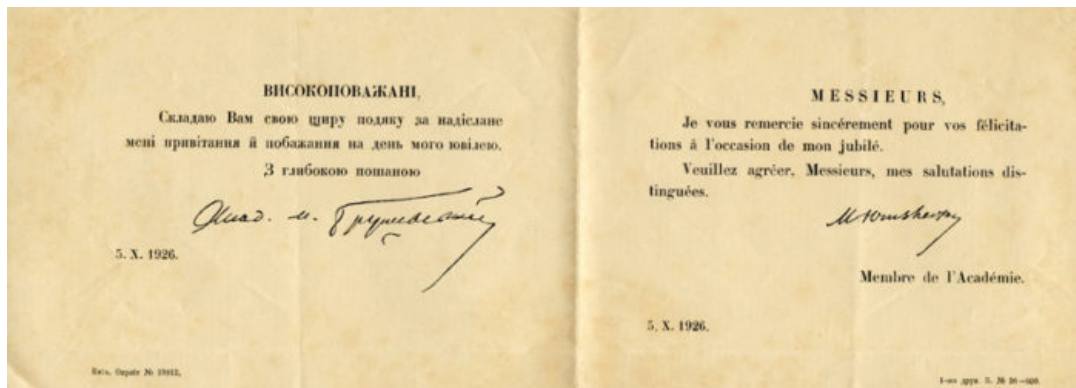
Справжнім святом української науки стали ювілейні урочистості 1926 р. з нагоди 60-ліття від дня народження та 40-річчя наукової діяльності М.Грушевського, хоча й проходили під пильним оком ГПУ–НКВД[14]. Як відзначала Н.Полонська-Василенко, «такого ювілейного свята, такого свята української науки ще не бачив Київ»[15]. Інший учасник зібрання Г.Костюк наголошував: «В той момент, за винятком кількох шпиків, що, напевне, сиділи серед публіки, для учасників ювілейного свята, можна з певністю сказати, не існувало ні радянської влади, ні комуністичної партії та її диктатури. В її свідомості панував лише образ великої соборної України та її духовного вождя – академіка Михайла Грушевського»[16]. З нагоди цієї дати були також видані 4 томи ювілейного збірника. Окрім того, учні та співробітники вручили вченому фотопортрет. Зафіксувала цю подію й групова знімка М.Грушевського в колі учнів та співробітників на тлі портрета, оригінал якого нині представлений в експозиції Історико-меморіального музею Михайла Грушевського.

↯ Михайло Грушевський з учнями та співробітниками історичних установ ВУАН на святкуванні 60-ліття від дня народження та 40-річчя наукової діяльності У першому ряду: Варфоломій Ігнатієнко, Іван Щітківський, Осип Гермайзе, Олександр Грушевський, Володимир Щербина, Михайло Грушевський, Василь Данилевич, Катерина Кондратьєва, Марія Жуковська, Василь Камінський, Іван Кравченко. У другому ряду: Оксана Степанишина, Василь Денисенко, Іван Мандзюк, Михайло Карачківський, Павло Глядківський, Федір Савченко, Сильвестр Глушко, Ольга Савченко (дружина Федора Савченка), Людмила Шевченко, Кость Антипович, Тодор Гавриленко. У третьому ряду: Микола Ткаченко, Володимир Євфимовський. Жовтень 1926 р. Історична секція ВУАН. Київ, вул. Володимирська, 37, пом. 12-а.

З усіх українських земель надійшли привітання, телеграми, тексти яких були видрукувані в першому томі ювілейних збірників. Дякуючи всім, хто приїхав чи надіслав добре слово, М.Грушевський з надією наголошував: «Я хочу ще жити, щоб працювати, страждати і боротись разом із вами» [17].

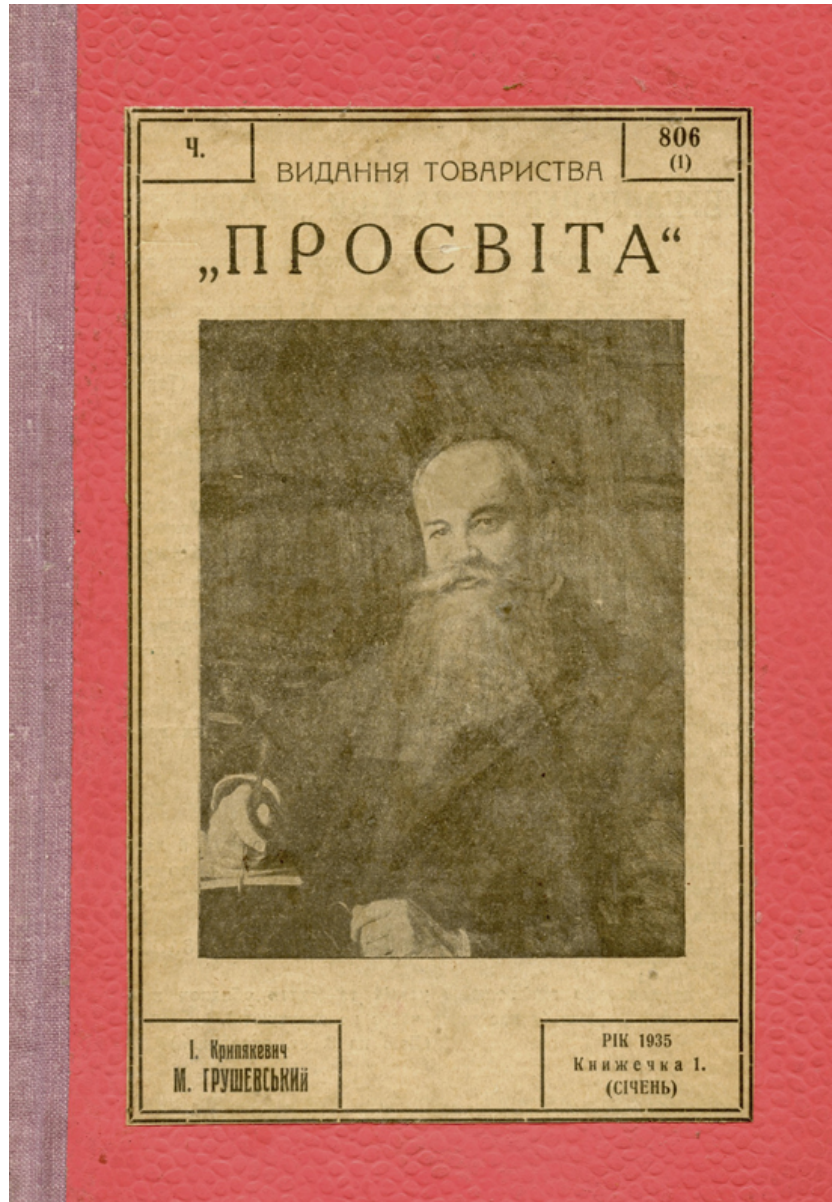
Та вже через 5 років розпочалося знищення історичних установ Михайла Грушевського, перші арешти його учнів, «почесне заслання» до Москви самого вченого, звідки він так і не повернувся [18]. 24 листопада 1934 року всі українські землі та українські громади Європи й Америки облетіла трагічна новина [19]. Кожний із близьких і друзів по-своєму зреагував на цю непоправну втрату – смерть Михайла Грушевського. «Серце надривається від болю [...], тяжко мені», – промовив у день похорону довголітній приятель художник Василь Кричевський. А своїми словами «помер той, хто презентував нашу націю» відомий мовознавець Євген Тимченко закарбував думки й почуття всього свідомого тогочасного українства [20].

Своєрідною даниною пам'яті вчителя став перший біографічний нарис про Михайла Грушевського [21], що вийшов з-під пера «найвидатнішого і найпліднішого учня найбільшого українського історика» Івана Крип'якевича [22]. Це був його «вінок пошани» учителю [23]. В основу цієї праці був покладений виступ І.Крип'якевича на жалобному засіданні НТШ [24].

Упродовж десятиліть учня і вчителя об'єднувала справа розвою української історичної науки [25]. Яскравий образок соборності поколінь виписав Ярослав Дашкевич: «Тим символом історичної науки, до якої він прагнув з гімназійної лавки, став для Крип'якевича ще до університету такий майбутній велетень української історіографії, яким був професор Михайло Грушевський (до речі, холмщак за народженням), він же і голова НТШ. Як голова іншого товариства – Товариства прихильників української літератури, науки й штуки – Грушевський організував

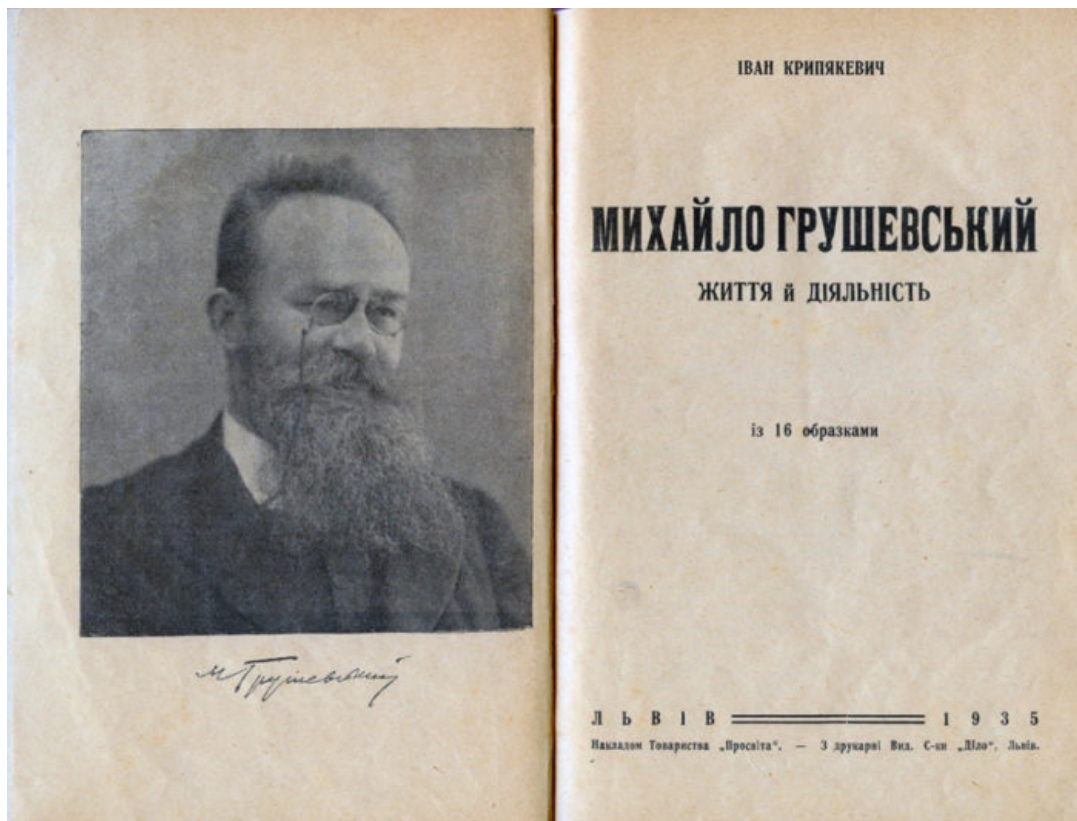

влітку 1904 р. курси українознавства. Там вперше схрестилися їхні шляхи – молодий 18-річний адепт музи історії Кліо і вже дуже досвідчений, на двадцять років старший, її служитель, що стояв на порозі європейської наукової слави. Грушевський принаймні десять років вів свого учня по щаблях історичної науки чимраз вище і вище» [26].

У своєму нарисі І.Крип'якевич, зокрема, відзначав: «На звістку про мученицьку смерть одного з найбільших синів України ціла наша земля покрилася невимовним смутком. [...] Всі наші люди, де тільки мають до того змогу, з великою вдячністю віддають поклін великому українцеві: часописи, збори, академії, наукові збірники» [27]. Праця вийшла в серії щомісячних науково-популярних видань «Просвіти» у січні 1935 р. і швидко поширилася в Галичині. Примірник книжки І.Крип'якевича, що зберігається в колекції Історико-меморіального музею Михайла Грушевського, містить на останній сторінці автограф: «Перечитав Д.Мельнич<?> д[ня] 27/II 1935».

Пrawdopodobно, вже під час підготовки нарису в грудні 1934 р. виник задум видати збірник пам'яті М.Грушевського. Як свідчить лист І.Крип'якевича до М.Мочульського від 24 лютого 1935 р., що подається до друку, на цей час вже була розроблена структура видання, намічений зміст та розпочата робота з авторами. До участі в збірнику були залучені, насамперед, учні М.Грушевського (сам І.Крип'якевич, В.Дорошенко, Д.Коренець) та його багатолітні колеги по НТШ (зокрема, І.Свенціцький, І.Раковський, М.Мочульський). Як тодішній голова Історично-філософської секції НТШ, І.Крип'якевич активно скеровує до проекту й нову ентешівську генерацію – своїх учнів та вихованців керованого ним історичного семінару (І.Витанович, М.Андрусак, Я.Пастернак) [28]. План-проспект збірника та обставини його підготовки детально висвітлені у листах Івана Крип'якевича до одного з майбутніх авторів – відомого літературознавця Михайла Мочульського. Зазначені кореспонденції, які подаємо до друку з відповідними коментарями, виявлені в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Вони містять не лише важливу інформацію про задум вшанувати пам'ять Михайла Грушевського науковим збірником, але й розкривають почуття особливого пієтету до постаті видатного вченого його талановитого учня.

На жаль, реалізувати задуманий проект не вдалося (насамперед, через фінансові проблеми та неможливість зібрати намічені статті), проте він став поштовхом до підготовки окремих студій,

які були опубліковані пізніше в різних виданнях. Імена тих, хто відгукнувся на заклик І.Крип'якевича та взявся за перо, встановлені в ході підготовки коментарів. Окрім самого Івана Петровича, вшанував пам'ять видатного історика своїми спогадами М.Мочульський, хоча, як свідчить лист від 14 травня 1936 р., упорядник повернув їх для доопрацювання. Відповідно до запропонованої тематики підготували статті І.Витанович та М.Андрусяк [29]. З'ясувалось також, що через неможливість видати пропам'ятний збірник, Іван Крип'якевич включив завершену розвідку І.Витановича та окремі свої намічені студії про Історично-філософічну секцію НТШ та про Грушевського й Холмщину до плану-проспекту 156-го тому «Записок НТШ», який готувався до друку в 1939 р. [30] Цьому тому, як і збірнику, не судилося побачити світ. Історія невиданого 156-го тому «Записок НТШ» наводить на думку, що І. Крип'якевич зумів заохотити до пропам'ятного збірника, окрім себе, лише згаданих вище М.Мочульського, І.Витановича та М.Андрусяка. За обставин, якби інші потенційні автори завершили свої праці, він би включив їх до змісту даного тому. Можемо також передбачити, що доповідь М.Андрусяка, виголошена на засіданні Комісії нової історії України НТШ 5 лютого 1936 р. під назвою «Досліди над політичною діяльністю М.Грушевського», та підготовлені на її основі статті носили публіцистичний характер і тому не увійшла до плану проспекту суто наукового видання – 156-го тому «Записок».

↑ Іван Крип'якевич Львів, 1920 р. За виданням: Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів, 2016.

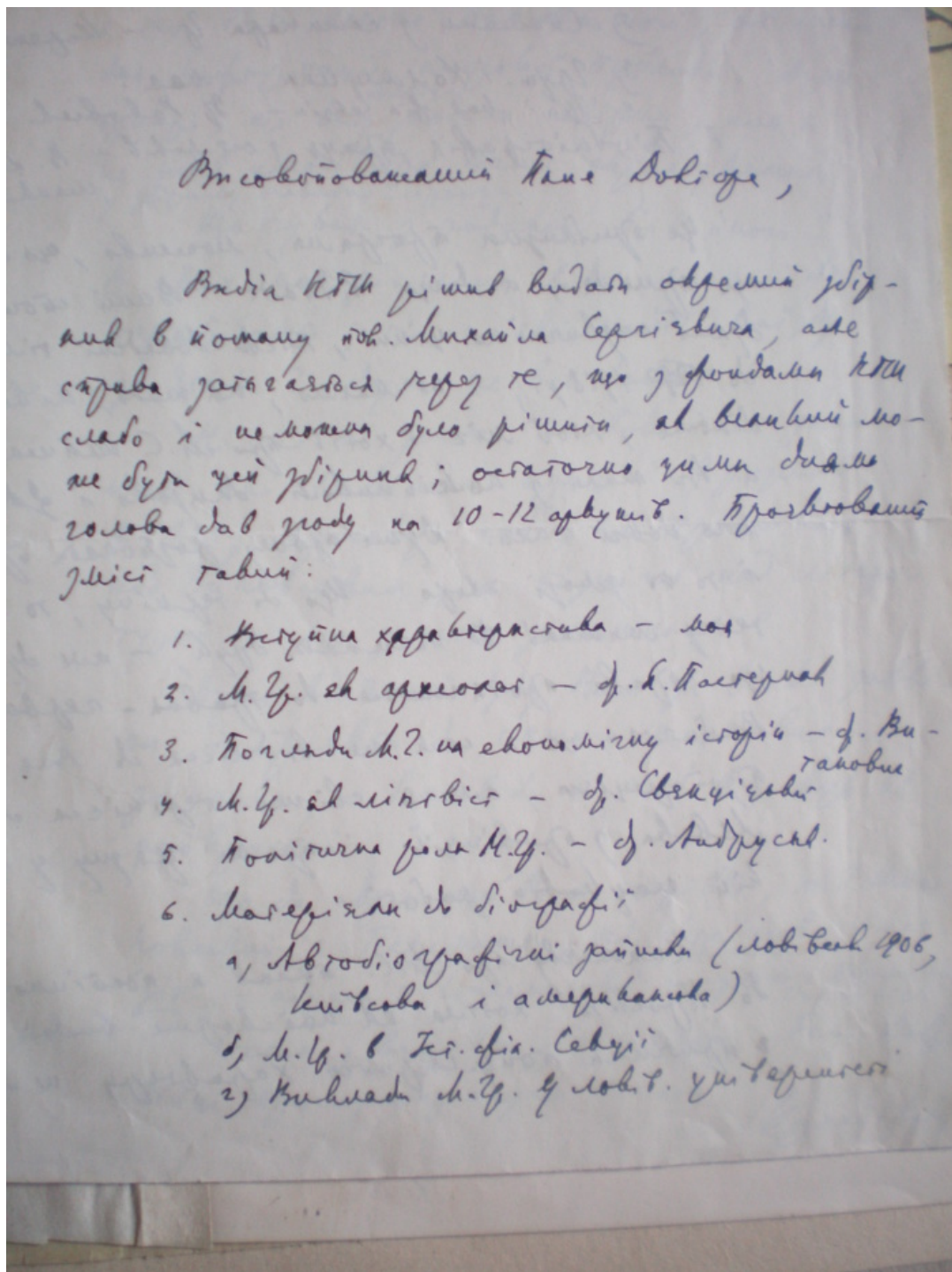

↗ Михайло і Ольга Мочульські 1930-ті рр. За виданням: Листування Михайла, Марії та Катерини Грушевських. – Львів. 2008. – С. 92.

Ми й надалі не полишаємо архівних пошуків з метою виявлення нових відомостей про підготовку збірника. Особливе зацікавлення викликають спогади Михайла Мочульського, який, як відзначав І.Крип'якевич у своєму листі від 14 травня 1936 р., був майстром блискучих характеристик. Про це свідчать його відомі спогади про І.Франка, в яких окремі уступи присвячені власним взаєминам з М.Грушевським [\[31\]](#). Хочеться вірити, що вони не загубилися в лихоліттях і з часом поповнять скарбницю мемуарів про Михайла Грушевського. Сподіваємось, цьому посприє й дана публікація.

ЛИСТИ

№ 1

Львів, 24. II. 1935 р.

Високоповажний Пане Докторе!

Виділ НТШ рішив видати окремих збірник в пошану пок[ійного] Михайла Сергієвича, але справа затягається через те, що з фондами НТШ слабо і не можна було рішити, як великий може бути цей збірник і остаточно цими днями голова дав згоду[32] на 10-12 аркушів. Проектований зміст такий:

1. Вступна характеристика – моя
2. М. Гр[ушевський] як археолог – др. Я. Пастернак[33]
3. Погляди М. Гр[ушевського] на економічну історію – др. Витанович[34]
4. М. Гр[ушевський] як лінгвіст – др. Свенціцький[35]
5. Політична роля М. Гр[ушевського] – др. Андрусак[36]
6. Матеріяли до біографії

- а) Автобіографічні записки (львівська 1906, київська і американська)[37]
- б) М.Грушевський в Іст[орично]-філ[ософичній] секції[38]
- г) Виклади М.Грушевського у Львів[ському] університеті
- г) Спомини з семінара Грушевського – Коренець[39]
- д) Грушевський і Холмщина – моя[40]
- е) Грушевський і Мат[ематично-природописно-лікарська] секція – др. Раковський[41]

7. Бібліографія праць з останніх років – В.Дорошенко[42].

Це приблизна програма, можливо, що дещо ще прийде, а дещо відпаде. Ваші спогади були б незвичайно цінні, хоч би доведені тільки до 1918 р., – не маємо, на жаль, нікого більше, хто б міг і хотів про М[ихайла] С[ергієвича] написати, а Ви жили з покійником близько[43] і знали його довгі часи. Дуже прошу розпочати працю і то по змозі скоро. Щодо терміну, то вже тепер можна б починати друк, – але думаю, що справа протягнеться до травня–червня. Вибачте, що я сам не віднісся до Вас з цією пропозицією[44], але я свіжо перенісся до Львова з провінції і прямо грязну у всякій науковій роботі.

Книжечку про М[ихайла] С[ергієвича] писав я поспішно[45], бо «Просвіта» хотіла як найскорше видати – з причини популярного характеру не міг я там дати нічого основнішого, от лише для інформації широкої публіки. Дуже прикро, що дату смерті подано невірну[46], але я не знав нічого про Ваше спростування і у збірнику очевидно спростую[47].

Що чувати з родиною Покійного? В яких матеріяльних відносинах і де перебувають, чи є які надії виїзду звідтам?[48] Дуже це все болюче!

Нічого не знаю, чи Покійний залишив які вивішені праці? З розмов в 1929 р.[49] пригадую собі, що працював над Виговським[50], а пізніше над літературою[51], – що з цього залишилося?

Дуже вдячний буду Вам за всякі завваги і проекти до нашого планованого збірника, – бажав би я, щоб він був якнайкращий.

Щодо адрес, що Вам потрібні, то І.Шпитковський[52] є у Перемишлі, мб. українська гімназія, – адреса п. Стельмахової[53]: Перемишль, Укр[аїнський] Інститут.

Остаю з великою пошаною, Пані Добродійці прошу переказати поклін.

І.Крипякевич

ЦДІАЛ України. – Ф. 379. – Оп. 1 – Спр. 19. – Арк. 7–8.

№ 2

Львів, 14. V. [19]36

Високоповажаний Пане Докторе!

Збірник в пам'ять М.С.Грушевського не появився дотепер з двох причин. Перша – автори не доставили ще всіх праць, хоч уже були різні реченці, і на це нема ради, бо всі вони люде запрацьовані, живуть заробітками і на наукову працю мають небагато часу. Друга причина – НТШ у все тяжких відносинах, хоч і має власну друкарню, не видає майже нічого, не в силі і двох аркушів місячно випустити[54], – то й Збірник не прийшов на чергу. Маю надію, що може в осені врешті надрукуємо. Дуже це прикро, – ще прикріше для мене, що щиро хочу пошанувати пам'ять Покійника.

Вибачте мені, що я так довго не писав і також не висловив моїх думок про Ваші спомини. Здається мені, що Ви, Пане Докторе, особу Мих[айла] Серг[ієвича] взяли з занадто вузької точки погляду. Ви згадуєте майже виключно про інтриги проти Професора і боротьбу в НТШ[55], – це робить прикре вражіння, немов то в Товаристві

було тільки багно і багно і ціла діяльність Гр[ушевськ]ого це була боротьба з тим багном. Мені здається, що через це робиться кривду пам'яті Гр[ушевськ]ого, – його велитенська постать на цьому тлі поменшується і стає неінтересна. Зате Ви поминули, чи якось не цілком плястично зобразили це, що було найбільш характеристичне і велике в Гр[ушевськ]ім: його європейськість, поступовість, широкий жест, нечувану роботящість, критичність, солідність. Про все те говориться, правда, у споминах, але замало дається про це аргументів, і вони зникають серед тих сторінок про домашню війну. Не вийшли наверх ці сторінки діяльності Покійника, які можна було роз'яснити і що для майбутніх поколінь можуть бути найцікавіші: як він організував НТШ, чому з таких, а не інших людей добирав Виділ, які мав провідні плани і як їх реалізував, в чому був його «абсолютизм» [56], котрого не розуміли плосколобі галичани, на чому (реально, потрібно) полягала його співпраця з Франком [57] і на чому розходження, як організував Вид[авничу] спілку [58] і що в неї вклав, куди її кермував, як створив ЛНВістник [59] і т. д., і т. д. Здається, із споминів Ваших, як людини, що стояла так близько особи М.Гр[ушевського], Ви могли б дати цілий ряд яскравих картин, що поставили б високо діяльність Гр[ушевськ]ого, яку ще не всі знають і розуміють. Для мене самого, хоч я багато стрічався з Професором, є багато невизнаного в його праці організаційній – це могли знати тільки найближчі співробітники його, в першій мірі Ви. А що такі характеристики Ви блискуче вмієте писати, про це свідоцтво дають Ваші студії про Франка [60], – рівних щодо проникливості погляду я дійсно не стрічав. Чому ж би і про Гр[ушевськ]ого не дати щось таке глибоке, – хоч би у споминах?

Прошу вибачити мені, що я про це все пишу і може вражаю Вас непотрібно, але хочу бути вповні щирий, – пишу це, що думаю. В теперішній формі ледви чи могли б спомини появитися на сторінках Збірника – це рішається колегіяльно і згоди на це мені б не дали. Прошу о ласкаву і рівно ж щиру відповідь.

Остаю з великою пошаною, прошу передати слова поважання ВПП Добродійці.

І.Крипякев[ич]

ЦДІАЛ України. – Ф. 379. – Оп. 1– Спр. 19. – Арк. 15–16 зв.

№ 3

Львів, 15.X. 1936

Високоповажаний Пане Докторе!

Згідно з Вашим листом відсилаю Вам рукопис споминів про М.С.Грушевського. На жаль, дотепер, не вважаючи на всі заходи, не повелося мені приступити до друку збірника – отже, час є ще на всякі доповнення й зміни. Прошу ласкаво не брати мені за зло моїх завваг про працю, я писав їх щиро, так як цю справу відчуваю. Зрештою, не сам я рішаю про друк – ці справи ведуться колегіяльно. Маю надію, що ще колись збірник вийде і Ви, Пане Докторе, не відмовите співробітництва.

Прошу пе[редати] низький поклін Пані Добродійці.

Остаю з великим поважанн[ям]

І.Крипякевич

ЦДІАЛ України. – Ф. 379. – Оп. 1– Спр. 19. – Арк. 17.

Світлана ПАНЬКОВА

КОМЕНТАР

[1] Мороз М. Літопис життя і творчості Івана Франка: У 3 т. – Львів, 2017. – Т. 3. – С. 170.

[2] Науковий Збірник присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. V.

[3] Новинки. В честь професора Мих. Грушевського // Діло. – 1906. – 1 марця (16 лютого). – Ч. 35. – С. 3. Див. також: Свято в честь проф. М.Грушевського // Киевская старина. – К., 1906. – Т. ХСІІ. – Февраль. – С. 30–31; П.В[артови]й. [Грінченко Б.] Свято у Львові // Нова громада. – К., 1906. – № 2. – С. 116–119; В. [Гнатюк В.]. Честь праці! // ЛНВ. – 1906. – Т. ХХХІІІ. – Кн. ІІІ. – С. 551–557.

[4] Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 105 зв.

[5] *Коренець Д.* Ювілей науки // Учитель. – Львів, 1906. – № 10. – С. 143–144.

[6] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 34 зв.–37.

[7] ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 150 зв.–151.

[8] *Сидор О.* Мистецтво в житті та науковій спадщині Михайла Грушевського // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 287. Збереглася лише фоторепродукція портрета, кольорова листівка, видана автором 1908 р., та чорно-біла листівка без вихідних даних.

[9] ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 91 зв. Скульптурний портрет зберігається в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького, куди надійшов із зібрання Музею НТШ.

[10] ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 344.

[11] ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2888. – Арк. 12–23.

[12] Рада. – 1910. – № 134. – 15 июня (28 червня). – С. 1.

[13] *Тарасенко І.* Листи Ю.Й. Сіцінського до М.С.Грушевського // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. 2. – С. 222.

[14] *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський і ГПУ–НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. – К., 1996. – С.34–55; *Тельвак В.* Життєвий і творчий шлях М.С.Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. // УІЖ. – 2008. – № 6. – С. 111–125. Див. також.: Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові. Каталог / Упоряд. О.Мартиненко. – Львів, 2004. – С. 199–203.

[15] *Полонська-Василенко Н.* Українська академія наук. Нарис історії. – К., 1993. – С. 47.

[16] *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Книга спогадів. – Едмонтон, 1987. – Кн. І. – С. 193.

[17] Ювілей академіка М.С.Грушевського: 1866–1926. І. Ювілейні засідання. ІІ Привітання. – К., 1927. – С. 38.

[18] *Федорук Я.* Творчість Михайла Грушевського в останній період його життя (1931–1934) // ЗНТШ. – Львів, 2013. – Т. ССLXV: Праці Історично-філософської секції. – С. 151–179; *Його ж.* Життя Михайла Грушевського в Москві та його організаційна діяльність (1931–1934) // Загартована історією. Ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження / Збірник наук. праць. – К., 2013. – С. 175–204.

[19] *Серкіз Я.* Вшанування пам'яті М.Грушевського галицькою пресою (1934–1935 рр.) // Українська періодика: Історія і сучасність: Доповіді та повідомлення другої

Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 21–22 грудня 1994 р. – Львів; Житомир, 1994. – С. 120–121; *Тельвак В.* Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX–30-ті роки XX століття). – К.; Дрогобич, 2008. – 356–405; *Його ж.* Смерть Михайла Грушевського очима західного світу // *Бористен.* – 2008. – № 4 (202). – С. 27–29; *Його ж.* Чеська грушевськіана першої третини XX століття // *Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.* – К., 2008. – Вип. 19. – С. 240–258; *Його ж.* Некролог на Михайла Грушевського на сторінках німецької газети // *Пам'ятки: археографічний збірник.* – 2009. – Т. 9. – С. 169–174; *Його ж.* Вшанування пам'яті Михайла Грушевського на сторінках польських видань (1934–1939 рр.) // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Дрогобич, 2009. – Вип. 13. – С. 176–183; *Його ж.* Михайло Грушевський в меморіальних практиках західноукраїнської громади в 1934–1935 рр. / *Там само.* – Дрогобич, 2011. – Вип. 14–15. – С. 286–294; *Тельвак В., Яценюк Т.* Смерть Михайла Грушевського на сторінках української закордонної періодики // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Історичні науки».* – Острог, 2013. – Вип. 21. – С. 182–188; *Юркова О.* Вшанування Патріарха: Реакція на смерть Михайла Грушевського поза межами радянської України // *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи / Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: Матеріали міжнародної наукової конференції (Мюнхен, Німеччина, 1–3 липня 2012 р.).* – К., 2014. – С. 219–237.

[20] *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський. Справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934). – К., 1999. – С. 253–254.

[21] *Крип'якевич І.* Михайло Грушевський. Життя й діяльність. – Львів: Накладом товариства «Просвіта». З друкарні Видавничої спілки «Діла», 1935. – 63 с. – Із 16 образками.

[22] *Дашкевич Я.* Іван Крип'якевич – історик України // *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів, 2007. – С. 475.

[23] Там само.

[24] Грушевський як учений. Жалібне Засідання в Науковім Т-ві ім. Шевченка. З приводу смерті Михайла Грушевського // *Нова зоря.* – 1934. – Ч. 95. – С. 5. Детально див.: *Тельвак В.* Михайло Грушевський в оцінках своїх учнів (перша третина XX ст.) // *Історіографічні дослідження в Україні.* – К., 2013. – Вип. 23. – С. 184.

[25] Найповніше взаємини М.Грушевського та І. Крип'якевича розкривають епістолярні джерела (*Крип'якевич Р.* Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (За матеріалами неопублікованого листування й мемуарів) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 333–372; *Горинь В.* Листи Івана Крип'якевича до Михайла Грушевського // *Там само.* – С. 373–378). Про співпрацю вчених див. також: *Рубльов О.* Іван Петрович. До історії співпраці Івана Крип'якевича з установами ВУАН // *Там само.* – С. 748–764; *Стеблій Ф.* Збірник *Західна Україна* – нездійснений проект М.Грушевського та І.Крип'якевича // *Там само.* – С. 765–778. Іван Крип'якевич брав участь у попередніх збірниках, присвячених ювілейним датам в житті М.Грушевського: *Крип'якевич І.* Русини властители у Львові в першій пол. XVI в. // *Науковий Збірник присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904).* – Львів, 1906. – С. 219–236; *Крип'якевич І.* Учитель Богдана Хмельницького (Андрій Гонцель Мокрський) // *ЗНТШ.* – Львів, 1922. – Т. СХХХІІІ. – С. 27–38. До 60-літнього ювілею вчителя І.Крип'якевич разом із М.Кордубою від імені управи Історично-філософської секції НТШ надіслали привітання, у якому, зокрема, наголошувалося: «Вітаємо Тебе в імені Історично-філософської секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, – в імені тої Секції, яку Ти перед тридцятьма трьома літами перетворив і оживив, в якій під Твоїм світлим особистим проводом протягом двадцяти літ працювали Твої найближчі ученики і співробітники, і в якій вони ще й дотепер гуртуються, споминаючи з вдячністю і тугою світлі часи Твого

довголітнього проводу» (Ювілей академіка М.С.Грушевського: 1866–1926. I. Ювілейні засідання. II Привітання. – С. 107).

[26] *Дашкевич Я.* Іван Крип'якевич – історик України. – С. 474.

[27] *Крип'якевич І.* Михайло Грушевський. Життя й діяльність // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8. – С. 253. І.Крип'якевич був також автором некролога на М.Грушевського, поміщеного в «Хроніці НТШ» (Львів, 1935. – Ч. 72. – С. 5–9).

[28] На той час І.Крип'якевич був головою Історично-філософської секції НТШ, Я.Пастернак – секретарем, І.Витанович – заступником секретаря.

[29] *Крип'якевич І.* Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 392–411; *Витанович І.* Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського // Український історик. – 1966. – Ч. 1–2. – С. 32–51; *Андрусак М.* Михайло Грушевський: перший президент Української держави, історик – політик – культурний діяч // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1935. – № 1. – С. 2–4; *Його ж.* Думки Грушевського про потребу української армії // Там само. – № 3. – С. 7–8; *Його ж.* Михайло Грушевський – перший президент української держави, політик, культурний діяч // Там само. – 1938. – № 7. – С. 7–20.

[30] *Антонович О. [Купчинський О.]*. Про 156-й том Записок Наукового товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 році // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 430–431.

[31] *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916. Спогади і причинки // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 237–241, 248–252.

[32] Головою НТШ у 1935–1940 рр. був відомий український антрополог і зоолог, громадський діяч Іван Раковський (1874–1949). Про діяльність НТШ у міжвоєнний період див.: *Раковський І.* Спомини про Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові // Український історик. – 1979. – Ч. 1–4. – С. 91–101.

[33] На той час відомий український археолог Ярослав Пастернак (1892–1969) був дійсним членом НТШ (1929), директором Музею НТШ (1929–1939), проводив археологічні дослідження давнього Галича та інших пам'яток Галичини. Його перші публікації з'явилися у часописі «Ілюстрована Україна», редагованому І.Крип'якевичем (див.: *Романюк Т.* Ярослав Пастернак: родина, особистість, творчість // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2010. – Вип. 14. – С. 454–493). Саме його студію, як авторитетного фахівця на ниві археології, І.Крип'якевич бачив у своєму проекті. За спогадами одного з членів НТШ 1930-х рр. О.Домбровського «Я. Пастернак у своїх доповідях на засіданнях Комісії старої історії України дотримувався назагал поглядів Грушевського щодо проблем локалізації прабатьківщини слов'ян, а далі племен Геродотової Скитії, включно зі спробою етнологічного ідентифікування згаданих племен, а врешті й антів. У цих питаннях між Я.Пастернаком і М.Грушевським не було засадничих різниць у поглядах» (*Домбровський О.* Традиції школи М.Грушевського у львівському НТШ в 30-х рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8. – С. 561). Даних про написання Я.Пастернаком замовленої до збірника статті виявити не вдалося. Серед відомих студій за даною проблематикою див.: *Брайчевський М.* Михайло Грушевський та археологія // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 3–4/1–4. – С. 200–217; *Петегририч В., Павлів Д.* Археологія у дослідженнях членів НТШ // ЗНТШ. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 412–426.

[34] Йдеться про Іллю Витановича (1899–1973) – історика українського кооперативного руху. Навчався в Львівському таємному та Львівському державному університетах. Учень І.Крип'якевича та М.Кордуби. Дійсний член НТШ (з 1933), секретар Комісії

економіки, соціології і статистики та голова Комісії нової історії України НТШ. Автор праць з економічної історії та історії кооперації. З 1939 р. на еміграції. Заявлена у листі І.Крип'якевича тематика статті І.Витановича була реалізована ним у праці «З методології й історіографії Михайла Грушевського». Найвірогідніше, коли справа з виданням пропам'ятного збірника через низку обставин стала нереальною, І.Крип'якевич включив її до плану-проспекту 156-го тому «Записок НТШ», який готувався до друку за його редакцією у 1939 р. (*Антонович О. [Купчинський О.]*. Про 156-й том Записок Наукового товариства імені Шевченка... – С. 427–434). 156-й том «Записок НТШ» не вийшов, і лише у 1966 р. праця І.Витановича побачила світ під назвою «Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського» (*Український історик*. – 1966. – Ч. 1–2. – С. 32–51). Як свідчить редакційна примітка, стаття була написана в 1938 р. для пропам'ятного «Збірника Історично-Філософичної секції НТШ» на пошану Михайла Грушевського, який не з'явився через прихід більшовиків до Львова. У статті, яка надрукована в «Українському історичному» з незначними скороченнями, розглядаються передовсім соціально-економічні погляди видатного вченого. Відома й інша тогочасна праця І.Витановича про М.Грушевського: *Витанович І.* Михайло Грушевський: історик, соціолог, суспільний діяч // Кооперативна республіка. – Львів, 1935. – С. 7–13. З сучасних розвідок за темою див.: *Заброварний С.* Економічні погляди Михайла Грушевського // *Український історик*. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 164–185; *Його ж.* Економічні погляди М.С. Грушевського // *УІЖ*. – 2009. – № 6. – С. 47–62.

[35] Мовиться про видатного філолога, музеєзнавця і мистецтвознавця, дійсного члена НТШ, засновника і довголітнього директора Національного музею у Львові Іларіона Свенціцького (1876–1956). Упродовж багатьох років безпосередньо спілкувався з М.Грушевським, зокрема й на ниві музейництва, листувався з видатним істориком (ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 737). Під час українсько-польської війни 1918–1919 рр., переймаючись долею приватної бібліотеки, архіву та мистецької збірки М.Грушевського, запропонував перевезти їх до Національного музею (ЦДІАК України. – Ф. 379. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 2–3 зв.). І.Свенціцький тісно співпрацював з М.Грушевським не лише в НТШ, але й Історичній секції ВУАН як член Комісії історії Західної України. У 1926 р. разом з К.Студинським взяв участь в урочистостях з нагоди 60-х роковин від дня народження та 40-річчя наукової праці М.Грушевського, де виступив з привітанням про свою співпрацю з видатним істориком. У ній, зокрема, наголошував: «[...] в 1905 році при організації Національного Музею во Львові Михайло Сергієвич заявив, що ні один музей не буде розвиватись, коли не буде сам собою, самостійний, коли не буде існувати як музей для музею, а якраз того ще на нашій Галицькій землі не було. І ми рішилися на цю велику працю [...]» (Ювілей академіка М.С.Грушевського: 1866–1926. I. Ювілейні засідання. II. Привітання. – С. 28–29). На траурній академії НТШ у зв'язку зі смертю М.Грушевського виступив з рефератом. Відомостей про підготовку І.Свенціцьким зазначеної студії виявити не вдалося (Іларіон Свенціцький. Біобібліографічний покажчик. Вид. 2-ге, доповнене / Укладач Л.Панів. – Львів, 2008), хоча від самого початку він був одним із ініціаторів видання пропам'ятної збірки, про що свідчать його листи до М.Мочульського (ЦДІАК України. – Ф. 379. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 10, 11).

[36] Йдеться про історика та громадського діяча Миколу Андрусяка (1902–1985). Дійсний член НТШ (1932), член Історично-філософичної секції Товариства та його комісій, бібліотекар НТШ. У другій половині 1930-х рр. був заступником голови та викладачем неофіційного семінару з історії України при НТШ, керованого І.Крип'якевичем. У своїй автобіографії писав про важливий вплив на його долю І.Крип'якевича, якому присвятив окремий нарис (*Андрусяк М.* Іван Крип'якевич // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Вип. 8. – С. 573–577).

У 1934–1938 рр. – секретар Комісії нової історії України НТШ, на засіданні якої 5 лютого 1936 р. виступив із доповіддю «Досліди над політичною діяльністю М.Грушевського», тема якої, найвірогідніше, була замовлена І.Крип'якевичем до пропам'ятного збірника. Про хід підготовки даної студії свідчать зроблені М.Андрусяком витяги з листування

М.Грушевського з О.Кониським та В.Кузівим, автобіографії та публіцистичних виступів видатного вченого, українських часописів про діяльність у 1916–1919 рр. (Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові. Каталог / Упоряд. О.Мартиненко. – Львів, 2004. – С. 69, 107, 118, 172, 180, 192, 202). Окрім доповіді проблема політичної діяльності М.Грушевського висвітлена ним у низці публікацій: «Михайло Грушевський: перший президент Української держави, історик – політик – культурний діяч» (Літопис Червоної Калини (Львів). – 1935. – № 1. – С. 2–4); «Думки Грушевського про потребу української армії» (Там само. – № 3. – С. 7–8); «Михайло Грушевський – перший президент української держави, політик, культурний діяч» (Там само. – 1938. – № 7. – С. 7–20) та ін. Див.: *Ясь О.* Матеріали до бібліографії праць М.Андрусика // Молода нація. – К., 2003. – № 3 (28). – С. 260–275. За посередництвом І.Крип'якевича співпрацював з М.Грушевським, укладаючи за його дорученням бібліографію праць з українознавства поза межами СРСР, яка була опублікована в журналі «Україна».

[37] Під «львівською» та «київською» І.Крип'якевич мав на увазі «Автобіографії» М.Грушевського 1906 р. та 1926 р., видані відповідно у Львові та Києві (передруки див.: Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського / Упоряд. А.Демиденко. – К., 1992. – С. 197–213; 220–240). «Американською» називає автобіографічний лист М.Грушевського, написаний у березні 1920 р. Вперше під заголовком «З життя проф. М.Грушевського» лист був видрукований у вінніпегському тижневику «Український Голос» (1920. – Ч. 16. – 21 квітня). За «Українським голосом» автобіографічний нарис «Життя М.Грушевського від вибуху війни» передрукований в тижневику «Народня воля» (Скрентон, 1920. – Ч. 52. – 1 мая), під назвою «Життя професора Михайла Грушевського від вибуху світової війни» – в газеті «Америка» (Філадельфія, 1920. – Ч. 113. – 22 вересня. – С. 3; Ч. 114. – 24 вересня. – С. 2). Пізніше як «Автобіографія Михайла Грушевського, 1914–1919» поданий у журналі «Український історик» (1966. – Ч.1-2. – С. 98–101). З сучасних передруків з коментарями див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2013. – Т. 4. – Кн. II. – С. 269–273.

[38] Автором даної розвідки І.Крип'якевич бачив себе. Подібну студію під назвою «Історія Історично-філософської Секції НТШ» він планував подати в збірнику «Західна Україна» – нереалізованому проєкті Комісії історії Західної України Історичної секції ВУАН. Як член комісії у 1929–1931 рр. розробляв концептуальні аспекти та план-проспект збірника у співпраці з головою комісії М.Грушевським (*Стеблій Ф.* Збірник *Західна Україна* – нездійснений проєкт М.Грушевського та І.Крип'якевича // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Вип. 8. – С. 765–778). Ще один варіант статті І.Крип'якевич планував подати до 156-го тому «Записок НТШ», який також не вийшов друком. Первісний заголовок «Хроніка Історичної секції НТШ», остаточний – «Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського». Відомий огляд І.Крип'якевича «Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках», датований 1938–1939 рр. та опублікований в «Записках ЗНТШ» (Львів, 1991. – Т. ССХІІ. – С. 392–411), можемо розглядати як варіант до проєктованого збірника пам'яті М.Грушевського.

[39] Відомостей про згадані спомини одного з учнів М.Грушевського Дениса Коренця не виявлено. Проте збереглися й опубліковані згадки про виклади видатного історика та його «історичні вправи» у спогадах та біографічному нарисі про М.Грушевського самого І.Крип'якевича, спогадах М.Кордуби та М.Чубатого: *Крип'якевич І.* Михайло Грушевський. Життя й діяльність // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Вип. 8. – С. 240–241; *Крип'якевич І.* Спогади (Автобіографія) // Там само. – С. 89; *Кордуба М.* Михайло Грушевський як учений // *Український історик.* – 1984. – Ч. 1–4. – С. 46; *Чубатий М.* Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 років // Там само. – 1975. – Ч. 3–4. – С. 78–79. «Історичні вправи» (частіше зустрічаються назва «історичний семінар»), які Михайло Грушевський вів у Львівському університеті паралельно з лекціями у 1894–1914 рр., стали фундаментом його історичної школи.

За спогадами учнів Михайла Грушевського, їхній професор не був «атракційним викладачем», проте особливий талант педагога проявляв на «історичних вправах». «Натомість інтереснішими були його Історичні семінари [...]. Тоді він частіше не сидів за катедрою, а сидів поміж студентами на лавці, тому семінар мав радше характер гутірки, де обговорювався не тільки сам предмет семінарської праці, але також так конечно потрібні проблеми методи історичного досліджу та джерелознавства. Тих проблем все була повна голова професора», – згадував учасник семінару 1912–1914 рр. М.Чубатий (*Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського... – С. 78*).

Творча лабораторія, якою стали «історичні вправи» для представників наукової школи Грушевського, яскраво відтворена також І.Крип'якевичем: «Поруч з викладами, Грушевський вів і історичні вправи, де заправляв своїх студентів до історичних дослідів. Тут Грушевський виявив себе дуже великим педагогом. Молоді історики спершу під проводом професора читали й пояснювали історичні джерела, обговорювали праці інших дослідників, потім діставали обробляти різні завдання й так поволі втягалися до самостійної наукової праці. Грушевський як учитель був дуже ввічливий і приступний. До молодих студентів не говорив інакше, як “пане-товаришу”. І справді був для них прихильним товаришем. Він усе вмів заохочувати молодь до праці, давав поради у важких питаннях, підтримував знеохочених. Часто запрошував студентів до своєї хати, де мав чудову бібліотеку; у кожній хвилині двері його хати були для них відчинені, він ніколи не шкодував свого дорогоцінного часу на балачки з “недопеченими” вченими. Він мав таку вдачу, що не раз одним жартівливим слівцем умів підігнати до праці, а загонистих умів усе стримати легеньким насміхом» (*Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8. – С. 240–241*). Див. також: *Заболотна І. Спогади Івана Крип'якевича (1904–1911) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 478–479*.

Про свої історичні вправи-семінари, які творили єдине ціле ще з одною семінарською формою – *privatissima* – згадував і сам професор Грушевський: «Окрім викладів і семінарських занять на університеті (до семінарійних занять прив'язував я все особливу вагу, стараючися впровадити здібніших слухачів в самостійні наукові заняття), вів я приватні наукові заняття поза університетом з студентами – своїми слухачами і сторонніми [...]. Хоч галицькі обставини зводили в значній мірі сю роботу до роботи Данаїд [...], все-таки з мого семінару і з тих *privatissima* повиходило чимало людей, які полишили деякий, а часом і досить значний слід в науковій роботі, а деякі роблять науково й далі» (*Грушевський М. Автобіографія. 1926 р. // Великий Українець. – С. 227*).

Іван Крип'якевич, засвоївши «історичні вправи» Михайла Грушевського, продовжив славу традицію свого вчителя. У 1936–1937 рр. він запровадив Семінар для українських студентів-істориків університету при НТШ (*Домбровський О. Традиції школи М.Грушевського у львівському НТШ в 30-х рр. – С. 559–561*).

[40] Все життя відчуваючи свою генетичну спорідненість з Холмщиною, звідки походив батьківський рід вченого, І.Крип'якевич у своїх наукових і популярних студіях приділяв особливу увагу дослідженню цієї давньої української землі. Особливий пієтет закарбувався в найвідомішому псевдонімі вченого – «Іван Холмський». Низку розвідок з історії, бібліографії, старожитностей Холмщини планував подати у збірнику Комісії історії Західної України Історичної секції ВУАН, над проектом якого працював разом з М.Грушевським у 1929–1931 рр. (*Стеблій Ф. Збірник Західна Україна – нездійснений проект М.Грушевського та І.Крип'якевича. – С. 765–778*). Усе життя збирав і опрацьовував документи, картографічні, біографічні, ілюстративні матеріали, які склали основу «Архіву Холмщини» в особистому архіві вченого (Архів Івана Крип'якевича: Інвентарний опис / Упорядник Я.Федорук. – Київ; Львів, 2005. – С. 191–200).

Зрозуміло, що саме для себе намітив тему «Грушевський і Холмщина», адже його вчитель був холмщак за народженням. Тексту даної статті не виявлено. Відомо лише, що до плану-проспекту 156-го тому «Записок НТШ», який готувався до друку у 1939 р.,

була включена розвідка «Холмщина в молоді роки М.Грушевського» (автор – Волицький). Найвірогідніше, цим автором був І.Крип'якевич, перенісши задум з нереалізованого проекту збірника пам'яті М.Грушевського до 156-го тому ЗНТШ (Антонович О. [Купчинський О.]. Про 156-й том Записок Наукового товариства імені Шевченка... – С. 430).

[41] Діяльність І.Раковського тісно переплітається з НТШ із 1903 р., коли його обирають дійсним членом Математично-природописно-лікарської секції. Доклав чимало зусиль для організації та формування колекції Природничого музею НТШ. У 1912–1926 рр. разом з В.Левицьким редагував «Збірник Математично-природописно-лікарської секції». 1927 р. в 26 томі «Збірника» опублікував огляд «З нагоди тридцятиліття (секції математично-природописно-лікарської)». У січні 1936 р. на спільному засіданні усіх членів секцій НТШ на пропозицію І.Раковського при Товаристві був створений семінар з історії України, керівником якого був І.Крип'якевич. Як багатолітнього члена Математично-природописно-лікарської секції та редактора її «Збірника», як тодішнього голову НТШ І.Крип'якевич бачив І.Раковського автором статті про співпрацю М.Грушевського з цією структурою Товариства. Проте відомостей про дану працю виявити не вдалося. Детально див.: *Головацький І.* Іван Раковський 1874–1949. Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 2004.

[42] Кого ж, як не «князя української бібліографії» та відомого «Книголюба» (один із псевдонімів), планував залучити І.Крип'якевич до впорядкування покажчика праць Михайла Грушевського з останніх років. Звісно, історика літератури, літературознавця, бібліографа, громадського та політичного діяча Володимира Дорошенка (1879–1963). Дійсний член НТШ, голова Бібліографічної комісії та багатолітній працівник Бібліотеки Товариства, з 1937 р. – її директор. Автор низки бібліографічних покажчиків та оглядів творів Т.Шевченка, І.Франка, П.Куліша та ін. Не лише тісно співпрацював, але й понад два десятиліття листувався з М.Грушевським, виконуючи його замовлення на підготовку оглядів, рецензій тощо (Листування Грушевського. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Т. 2 / Упоряд. Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич. – С. 223–269). До ювілею видатного історика у 1926 р. уклав доповнення до «Матеріалів до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр.», які вийшли 1929 р. окремим томом «Ювілейного збірника». Як відзначали біографи В.Дорошенка, він «до кінця життя зберіг глибоку пошану, майже побожність» до М.Грушевського. У січні 1935 р. у львівському часописі «Вістник» опублікував некролог у вигляді короткого нариса про життя, діяльність та творчу спадщину М.Грушевського (*Дорошенко В.* Михайло Грушевський // Вістник: Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. – Львів, 1935. – Січень. – С. 44–49). Опікувався не лише Бібліотекою НТШ, але й долею приватної книгозбірні та архіву видатного історика (*Панькова С.* Приватні книгозбірні Михайла Грушевського: їх історії та долі // Записки НТШ. – Львів, 2013. – Т. ССLXV: Праці Історично-філософської секції. – С. 451–476). Під час нацистської окупації Києва підтримував дружину Михайла Грушевського (*Вальо М.* Листи Марії Грушевської до Володимира Дорошенка (1942–1943 рр.) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника. – Львів, 2004. – Вип. 12. – С. 464–494). Залишив низку праць з історії НТШ: Наукове товариство імені Шевченка у Львові (1873–1892–1912). – Київ; Львів, 1913; Огнище української науки: Наукове товариство імені Т.Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1951; Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1961. – Т. CLXXI. – С. 7–58.

[43] Перше знайомство М.Мочульського (1875–1940) з М.Грушевським припадає на час його навчання у Львівському університеті (1895–1899), де він слухав лекції видатного історика. Безпосередні творчі взаємини, пов'язані з виписками до першої публікації М.Мочульського в «Записках НТШ», зав'язалися 1901 р. й детально описані літературознавцем у своїх спогадах про І.Франка: «Щоб порозумітися з проф. Мих. Грушевським щодо згаданих виписок, я й вибрався до нього додому. Він жив тоді на вулиці Домбровського. Це було в першій половині січня 1901 року. Професора не застав я дома, він був на проході у стрийському парку. Мене попрошено підждати. Та довго я не ждав. Прийшов проф. Грушевський. Він прийняв мене ввічливо і між нами завелася

зараз розмова на теми наукові й ненаукові. З проф. Грушевським я вже був трохи знайомий, бо ходив раніше час від часу на його університетські виклади. Тому й розмова не йшла пиняво. Проф. Грушевський ставився завжди до молодих людей по-приятельськи й старався знайти в них інтереси наукові чи літературні, а коли вже знайшов їх, то й знайомість з ним не маліла» (*Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916. Спогади і причинки // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 248). Від тої зустрічі їхні взаємини ніколи не переривалися і лише частково відбиті в листуванні (Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського (1901–1933) / Упоряд. Р.Дзюбан. – Львів, 2004).

М.Мочульський активно співпрацював в НТШ, Видавничій спілці, Українському науковому товаристві у Києві, займаючи в них відповідальні посади. Належав до кола прихильників, які вшанували десятилітню наукову діяльність М.Грушевського в Галичині науковим збірником, опублікувавши на його сторінках свою розвідку (*Мочульський М.* Олександр Козловський. Біографічно-літературний нарис // Науковий Збірник присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – С. 524–537).

Був добре обізнаний з багатьма, можливо й досі невідомими, деталями конфлікту в НТШ 1913 р. Разом з іншими колегами та учнями підтримав М.Грушевського, брав участь у підготовці брошури «В обороні правди». Під час окупації Львова у 1914 р. заарештований царською жандармерією й відправлений на заслання в Росію (Симбірськ, Казань). За сприяння М.Грушевського, який опікувався долею засланих галичан, у 1917 р. переїздить до Києва, редагує «Літературно-науковий вістник», бере участь у підготовці до друку «України». 1918 р. повернувся в Галичину, того ж року взяв шлюб з небогою Марії Сильвестрівни Грушевської – Ольгою Вояковською. Відтоді спілкування було виключно листовним, а більшість збережених кореспонденцій до Михайла, Марії та Катерини Грушевських були написані подружжям Мочульських спільно.

Після повернення М.Грушевського з еміграції М.Мочульський залучається до співпраці в Історичних установах ВУАН та його виданнях – «Україні» та «За сто літ», друкує свою літературознавчу працю в ювілейному збірнику на пошану академіка Грушевського (*Мочульський М.* «Русалка» Богдана Залеського // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Київ, 1928. – Т. II. – С. 261–267). Разом із дружиною надіслав телеграму з нагоди 60-літнього ювілею М.Грушевського: «Схиляємо наші голови перед заслугами великого ученого та народнього діяча і передаємо йому наші гарячі побажання довгого життя, доброго здоров'я та невсипущої духової сили для слави України» (Ювілей академіка М.С.Грушевського: 1866–1926. I. Ювілейні засідання. II. Привітання. – С. 118).

Під час «почесного заслання» М.Грушевського до Москви допомагає вченому та його доньці Катерині у підготовці їхніх літературознавчих праць, зокрема «Історії української літератури». Про це знали в НТШ, і тому саме через М.Мочульського намагалися отримати відомості про стан здоров'я історика та можливості наукової роботи в Москві, про що свідчить лист Виділу НТШ від 7 вересня 1933 р. (ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 224. – Арк. 44 зв.).

Після смерті М.Грушевського, як близька людина і опікун колишньої професорської вілли у Львові, М.Мочульський переймався долею приватної мистецької збірки, бібліотеки та архіву видатного історика (Там само. – Спр. 225. – Арк. 106; Ф. 379. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 9–10). Відповідь Виділу НТШ від 25 січня 1936 р. на його запит є важливим джерелом щодо вивчення долі етнографічної колекції та архіву М.Грушевського. У ній зокрема, йшлося: «Килими й різні текстилія, власність ПП. Грушевських, є справді у нас в депозиті у нашому музею і є кожної хвили до Вашої диспозиції. Список усіх цих річей залучаємо і дуже будемо вдячні, коли будете ласкаві перевірити, чи все є в порядку.

Рукописні матеріали бл. п. М.Грушевського теж є у нас. Їх упорядковував дир[ектор] В.Дорошенко уже давніше і, розуміється, що до них не мав і не матиме доступу ніхто без дозволу Вашої Родини, а відтепер і Вашого (Там само. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 419. – Арк. 20). Чимало важливих деталей щодо долі бібліотеки містять листи до М.Мочульського тодішніх голови НТШ І.Раковського та директора Бібліотеки Товариства В.Дорошенка (Там само. – Ф. 379. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 12–13, 16–17 зв.). Вживав заходів щодо можливості перевезення до Львова бібліотеки М.Грушевського періоду еміграції, яка зберігалася у Карловому університеті у Празі (Там само. – Арк. 12–12 зв.; Спр. 9. – Арк. 9–10 зв.).

[44] Першим із цієї пропозицією до М.Мочульського звернувся І.Свенціцький у листах від 12 та 27 січня 1935 р. (Там само. – Спр. 25. – Арк. 10, 11).

[45] Йдеться про видання: *Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність.* – Львів: Видавництво «Просвіта», 1935. Книга вийшла в січні 1935 р. Передрук: *Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Вип. 8. – С. 233–255.

[46] У зазначеному біографічному написі І.Крип'якевич подає дату смерті М.Грушевського 25 листопада 1934 р., яка від 1934 р. й до наших днів була досить поширеною помилкою, започаткованою некрологами, опублікованими в центральних українських газетах («Вісті ВУЦВК», «Комуніст» та ін.) та московських «Правде» й «Известиях». Ця помилка обґрунтовано спростована сучасною дослідницею О.Юрковою у статті «Таємниці офіційного некролога Михайла Грушевського» (Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2013. – Вип. 22. – С. 31–54).

[47] Не чекаючи появи збірника, І. Крип'якевич виправив помилку з датою смерті М.Грушевського вже в некролозі для «Хроніки НТШ» (*Крип'якевич І. Михайло Грушевський [Некролог] // Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1.X.1932 – 21.XII.1934.* – Львів, 1935. – Ч. 72. – С. 6).

[48] Після смерті М.Грушевського 25 листопада 1934 р. була прийнята постанова РНК УСРР № 1308 «Про похорон академіка М.С.Грушевського та призначення його сім'ї персональної пенсії». Пенсія складала 500 карбованців на місяць (Історія Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1934–1937. – К., 2003. – С. 135). На підставі цієї постанови Президія ВУАН ухвалила: «Порушити перед РНК питання про закріплення за родиною небіжчика будинку акад[еміка] Грушевського М.С. Залишити дружину і доньку на академічному постачанні» (ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 1). Постановою РНК УСРР № 255 від 13 березня 1935 р. будинок Грушевських на Паньківській, 9 закріпили на правах власності за дружиною вченого Марією та братом Олександром (Там само. – Спр. 933. – Арк. 59). Репресії проти доньки М.Грушевського та брата влітку 1938 р. поширилися й на будинок. Усі попередні рішення були скасовані постановою РНК УСРР від 23 лютого 1939 р. (Там само. – Арк. 19–19 зв.), і будинок почали заселяти та брати під контроль «чужі люди». У листі до небоги Ольги Мочульської Марія Грушевська вона писала: «Я живу тепер дуже, дуже скромно: Дом наш – вже не наш, забрали, а я маю “до смерті” одну кімнату, за яку плачу 34 руб. місячно. [...] Через велику дорожнечу моя пенсії не вистарчає і я продала дещо з меблів» (Листування Михайла, Марії та Катерини Грушевських / Упоряд. М.Магунь. – Львів, 2008. – С. 53). Її численні скарги до Прокуратури УСРР та РНК УСРР, надіслані впродовж 1938–1941 рр., до уваги не бралися (Там само. – Арк. 1–2, 5, 6–9, 12–13; 19–19 зв.).

М.Мочульський до останніх своїх днів (помер 14 лютого 1940 р.) турбувався родиною М.Грушевського, непокоївся, коли не мав вісток із Києва. У листі до К.Студинського від 15 жовтня 1939 р. писав: «Про Груш[евських] не маємо найменших звісток. Не відзиваються. Не знати, чи живуть і що з ними діється» (У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упоряд. О.Гайова, У.Єдлінська, Г.Сварник. – Львів, 1993. – С. 666). Вже після смерті чоловіка небоги Марії Грушевської

Ольга Мочульська продовжувала опіку над самотньою жінкою. У період нацистської окупації Києва в 1941–1943 рр. намагалася намовити її переїхати до Станіслава, де проживала в той час (ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 951. – Арк. 35 зв., 14–15 зв.). Проте Марія Сильвестрівна, яка жила лише жаданнями про повернення з таборів єдиної доньки Катерини, не наважилася на цей крок.

[49] Після повернення М.Грушевського з еміграції, вчений залучає своїх учнів зі Львова до активної співпраці в Історичною секцією ВУАН, створюючи в її рамках Комісію історії Західної України, членом якої був І.Крип'якевич. У співпраці з М.Грушевським та іншими дослідниками з НТШ І.Крип'якевич розробляв план-проспект збірника «Західна Україна», який так і не побачив світ через розгром історичних установ М.Грушевського. Навесні 1929 р. після низки звернень і клопотань І.Крип'якевич отримав дозвіл приїхати до Києва, де відбулася його остання зустріч з вчителем, про яку згадував у своїх спогадах: «Я мав на Історичній секції реферат з моєї праці про державу Б.Хмельницького. Мав і розмови з Грушевським в його будинку при [Паньківській] вул.» (*Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8. – С. 122*). Див. також: *Рубльов О. Іван Петрович. До історії співпраці Івана Крип'якевича з установами ВУАН // Там само. – С. 748–764; Стеблій Ф. Збірник Західна Україна – нездійснений проєкт М.Грушевського та І.Крип'якевича // Там само. – С. 765–778*.

[50] Тут І.Крип'якевич мав на увазі X том «Історії України-Руси», основною тематикою якого була епоха Івана Виговського. Перша частина тому була завершена вченим у липні 1930 р., і якраз її зміст вчитель і учень, безперечно, обговорювали під час зустрічі в Києві 1929 р. Десятий том (перша частина) став останнім підготовленим томом фундаментального проєкту Грушевського. Виданий донькою Катериною вже після смерті батька наприкінці 1936 р. (друком вийшов у січні 1937 р.). Реконструюючи процес підготовки та видання X тому, сучасний дослідник Я.Федорук зауважує, що М.Грушевський не думав припиняти подальшу працю над епохою І.Виговського, але ні перед від'їздом до Москви, ні в Москві йому не випадало інтенсивно розробляти цю тему, хоча й мав під рукою окремі архівні джерела до періоду 1659–1665 рр., скопійовані свого часу В.Гарасимчуком (*Федорук Я. Творчість Михайла Грушевського в останній період його життя (1931–1934). – С. 158–161; 166–168*). Вірогідно, що І.Крип'якевича так само цікавили напрацювання М.Грушевського й до другої частини X тому.

[51] Перші три томи «Історії Української літератури» були підготовлені й видані вченим під час його перебування в еміграції у 1923 р. (місце видання на титулі: Київ; Львів). Робота над ними описана у передмові до першого тому (*Грушевський М. Переднє слово // Грушевський М. Історія української літератури. – Київ; Львів, 1923. – Частина перша. – С. 4–7*).

Повернувшись в Україну, у 1925 р. М.Грушевський закінчив та видав четвертий том, у 1926–1927 р. – відповідно першу та другу частини п'ятого. Чотири роки з перервами тривала робота над шостим томом (від літа 1926 р. до кінця 1929 р.). Якраз про цей том, правдоподібно, і йшла мова при зустрічі І.Крип'якевича з М.Грушевським у Києві навесні 1929 р. У липні 1930 р. вчений отримав дозвіл від керівництва ВУАН на друк шостого тому (ІР НБУВ. – Ф. X. – № 15187–15188), який восени 1930 р. почали складати, але вже навесні 1931 р. припинили.

Активно працював М.Грушевський над наступними томами в «почесному засланні» у Москві у 1931–1934 рр. (Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / Упоряд. Г.Сварник. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 249–250; Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського... – С. 107–124; *Дядюк М. Листи Михайла Грушевського до Михайла Возняка: 1909–1932 рр. // Український історик. – 2006–2007. – Ч. 4 (172)/1–2 (173–174). – С. 152–153*). Михайло Мочульський, як ніхто інший, був утаємничений у всі плани Михайла Грушевського щодо підготовки «Історії української літератури». Цій темі майже виключно присвячені всі листи історика з Москви, написані спільно з донькою Катериною. Відчуваючи брак відповідної літератури, вони зверталися

за консультаціями та з проханнями про витяги з окремих видань тощо (Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського... – С. 107–124). Отримуючи ці відомості, 17 січні 1933 р. Михайло Мочульський писав до Осипа Назарука: «Мих[айло] Серг[ійович] і Катер[ина] Мих[айлівна] працюють багато, мають приготованих праць на яких сто аркушів друку, але не мають спромоги друкувати. На скільки мені відомо, Мих[айло] Серг[ійович] не пише історії України, лише історію літератури. В бібліотеках московських не має українців, а бодай дуже мало. Треба би конче поміж добрими людьми поагітувати, щоби схотіли робити для Мих[айла] Серг[ійовича] і Катер[ини] Мих[айлівни] потрібні їм виписки з книжок чи актів» (Там само. – С. 15).

На сьогодні достеменно відомо, що в московський період життя М.Грушевський підготував сьомий і восьмий томи «Історії української літератури». Після смерті вченого донька Катерина присвятила своє життя підготовці до друку спадщини батька. Вона видала завершений ним ще у 1930 р. X том (першу частину) «Історії України-Руси». 17 січня 1937 р. дружина, Марія Сильвестрівна Грушевська, писала до галицької рідні: «Сими днями вийшла і книжка: "Іс[торія] Ук[раїни] Руси" X том – під редакцією Кулюні... се перша книжка зі спадщини. Лишилось ще дуже багато праць, але по історії літератури, хоч і се властиво частина історії» (Листування Михайла, Марії та Катерини Грушевських. – С. 50). Над цією літературною частиною спадщини, насамперед підготовленим до друку шостим томом «Історії української літератури», а також паралельно над сьомим і восьмим, К.Грушевська працювала до свого арешту у липні 1938 р. (*Білокін* С. Рецензія О.Білецького на шостий том "Історії Української літератури" // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 3–4; 1–4. – С. 256–264; *Федорук* Я. Життя Михайла Грушевського в Москві та його організаційна діяльність (1931–1934)... – С. 175–204; *Його* ж. Творчість Михайла Грушевського в останній період його життя (1931–1934). – С. 151–179). Реалізувати ці задуми не вдалося. Шостий том «Історії української літератури» вийшов друком лише у 1995 р., тексти сьомого і восьмого на сьогодні вважаються втраченими.

[52] Іван-Юліан Шпитковський (1880–1969) – історик, педагог, краєзнавець, музейник. Дійсний член НТШ (1930). Вищу освіту здобув на філософському факультеті Львівського університету. Представник історичної школи М.Грушевського, за настановами якого розпочав дослідження Гайдамаччини та Коліївщини. У 1906–1908 рр. працював у Бібліотеці НТШ, був обраний членом Археографічної комісії Товариства. З 1905 р. з'явилися перші рецензії, а згодом самостійні наукові праці в «Записках НТШ». Свою студію «Матеріяли до історії Коліївщини. Мемуар Ігнатія Филиповича» подав у 133-му томі «Записок», що вийшли до 25-літньої наукової діяльності М.Грушевського в Галичині у 1922 р. У 1905–1914 рр. листувався з М.Грушевським (ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 840). У фонді НТШ зберігся лист І.Шпитковського до Товариства зі співчуттями з приводу смерті М.Грушевського. Про багатолітні взаємини І.Шпитковського з І.Крип'якевичем та М.Мочульським так само свідчить його листування з вченими. Це листування часом переривалося, тому М.Мочульський і намагається через львівського колегу відновити його.

До Першої світової війни викладав в гімназіях Львова, Перемишля й Коломиї. У роки війни служив у австрійській армії, згодом УГА. У 1925–1945 рр. викладав у Перемишлі, у 1936–1940 рр., зокрема, в українській народній школі імені М.Шашкевича. 1930 р. разом з О.Кульчицькою та Б.Загайкевичем організував Український регіональний музей «Стривігор» у Перемишлі, в якому до 1945 р. обіймав посаду охоронця фондів. Після Другої світової війни працював у відділі рукописів Львівської філії бібліотеки АН УРСР, Львівському університеті, де, зокрема, завідував Сфрагістично-нумізматичним музеєм. У 1949 р. уклав «Опис складу рукописного фонду Наукового товариства ім. Шевченка в Бібліотеці філіалу Академії наук у Львові». Детально див.: *Купчинський* О. Іван-Юліан Шпитковський // *Купчинський* О. Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури. Вибрані статті та повідомлення. – Львів, 2011. – Т. 3. – С. 458–479.

[53] Мовиться про Марію Стельмахову (1887–1939) – учительку історії та географії Українського інституту для дівчат в Перемишлі (1933–1939), члена Українського

допомогового комітету.

[54] Сам І. Крип'якевич називав період головування М.Грушевського в НТШ «найсвітлішою добою в розвитку Товариства» (*Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8. – С. 242*). Лише «Записок НТШ» за редакцією М.Грушевського впродовж 1895–1913 рр. вийшло 110 томів, тоді як за 1914–1939 рр. світ побачило лише 39 томів (Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка. Томи I–CCXL / Укладач В.Майхер. – Львів, 2003). Як саме виходили томи особливо у міжвоєнний час І.Крип'якевич знав дуже добре, адже частина з них вийшла за його редакцією: томи 134–135 (1924), 138–140 (1925), 144–145 (1926), 147 (1927) 149 (1928), 151 (1931), 152 (1933), 154 (1937). За спільною редакцією І.Крип'якевича та К.Студинського вийшов і том 150 (1929). Останній тогочасний 156 том ЗНТШ так само мав вийти за редакцією І.Крип'якевича, але не побачив світ (*Антонович О. [Купчинський О.]. Про 156-й том Записок Наукового товариства імені Шевченка... – С. 427–434*).

[55] Детально конфлікти в НТШ відтворено у працях: *Грицак Я. Конфлікт 1913 року в НТШ // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 3–4/1–4. – С. 319–332*; Михайло Грушевський. Наша політика: Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упоряд. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003; *Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892–1934. – Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006*.

[56] «Абсолютизм» М.Грушевського за його головування в НТШ і після сприйняття по-різному. Про це свідчить лист К.Студинського до М.Грушевського, написаний через 10 років після його остаточної резигнації з посади голови НТШ, 23 вересня 1922 р.: «Коби Ви вже могли до нас вернути! Віджило би наукове життя, змігся би видавничий рух, а то стоїмо на місці без Вашого проводу. Недавно сказав Свенціцький: “Говорили про Г[рушевського], що він диктатор. Дай нам, Боже, якнайбільше таких диктаторів, що видаватимуть рік-річно 15 томів і гроший на се роздобудуть!”» (ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 736–737 зв.).

[57] Взаєминам двох непересічних постатей присвячена ціла низка досліджень, історіографічний огляд яких подає у своїх розвідках сучасний грушевськознавець В.Тельвак: *Тельвак В. Взаємини Івана Франка та Михайла Грушевського в історіографічній традиції // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2005. – Вип. IX. – С. 288–298*; *Його ж. Проблема «Франко–Грушевський» в українській історіографії // Український історик. – 2006–2007. – Ч. 4/1–2. – С. 183–199*. З новітніх студій варто відзначити також праці: *Гирич І. М.Грушевський і І.Франко: до історії взаємин // УІЖ. – К., 2006. – № 5. – С. 35–67*; *Його ж. Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне // Франкознавчі студії: Збірник наукових праць. – Дрогобич, 2007. – Вип. IV. – С. 590–643*; *Бурлака Г., Гирич І. Франко і Грушевський: спроба об'єктивної характеристики // Спадщина.: Літературне джерелознавство. Текстологія. – К., 2010. – С. 27–66*. Чимало сюжетів про співпрацю І.Франка та М.Грушевського подає у своїх спогадах про видатного поета М.Мочульський (*Мочульський М. З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916... – С. 240–243, 251–252, 272–273*).

[58] Йдеться про акціонерне товариство «Українсько-руська видавнича спілка» («Видавнича спілка»), засноване 1898 р. у Львові за участю М.Грушевського та І.Франка для видання та популяризації творів українського письменства та перекладних творів світової літератури. Головою товариства був М.Грушевський, редакторами – І.Франко, В.Гнатюк. До 1917 р. здійснила понад 300 видань. Перервана Першою світовою війною, робота спілки була відновлена у 1922–1932 рр. Зі Спілкою активно співпрацював Михайло Мочульський, довгий час обіймаючи посаду її директора.

[59] Історія заснування «Літературно-наукового вістника» детально висвітлена у студіях: *Дорошенко В. Літературно-науковий вістник // Літературно-науковий вістник. Показчик змісту. Том 1–109 (1898–1932) / Уклав Б.Ясінський. – К., 2000. – С. 527–542*; *Кобрич Г. Журнал «Літературно-науковий вістник» львівського періоду (1898–1906). – К.,*

1999; *Бурлака Г.* Співпраця Михайла Грушевського та Осипа Маковця в перші роки видання «Літературно-наукового вістника» (з додатком вибраних листів О.Маковця до М.Грушевського) // Слово і Час. – 2004. – № 5. – С. 58–75. Окремі епізоди, пов'язані з заснуванням «Літературно-наукового вістника», описані М.Мочульським у його спогадах про І.Франка (*Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916... – С. 240–242).

[60] Йдеться, насамперед, про праці М.Мочульського: З останніх десятиліть життя Франка: 1896–1916. Спогади і причинки // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 226–284; Одно видіння Івана Франка // Україна. – К., 1930. – Січень–Лютий. – С. 97–104. У 1938 р. ці праці вийшли окремим виданням: *Мочульський М.* Іван Франко. Студії та спогади. – Львів, 1938.

ЗАЛИШИТИ ВІДПОВІДЬ

Ім'я *

Email *

Опублікувати коментар

МУЗЕЙ ВІДКРИВАЄ ДВЕРІ ДЛЯ
ВІДВІДУВАЧІВ

«Я ПОЧУВ СЕБЕ ЛІТЕРАТОРОМ»

КУЛЮНЯ/КАТРУСЯ/КАТЕРИНА
МИХАЙЛІВНА

«МІЙ СВІТЕ ЗАТИШНИЙ, МОЯ УТІХО
МИЛА»:

ОСВІДЧЕННЯ МИХАЙЛА
ГРУШЕВСЬКОГО

«Історико-меморіальний музей
Михайла Грушевського» © 2017

е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Попередня версія сайту

Музей працює щоденно, крім понеділка, з 10:00 до 18:00

Київ, вул. Паньківська, 9

Тел.: (044) 288-28-07

